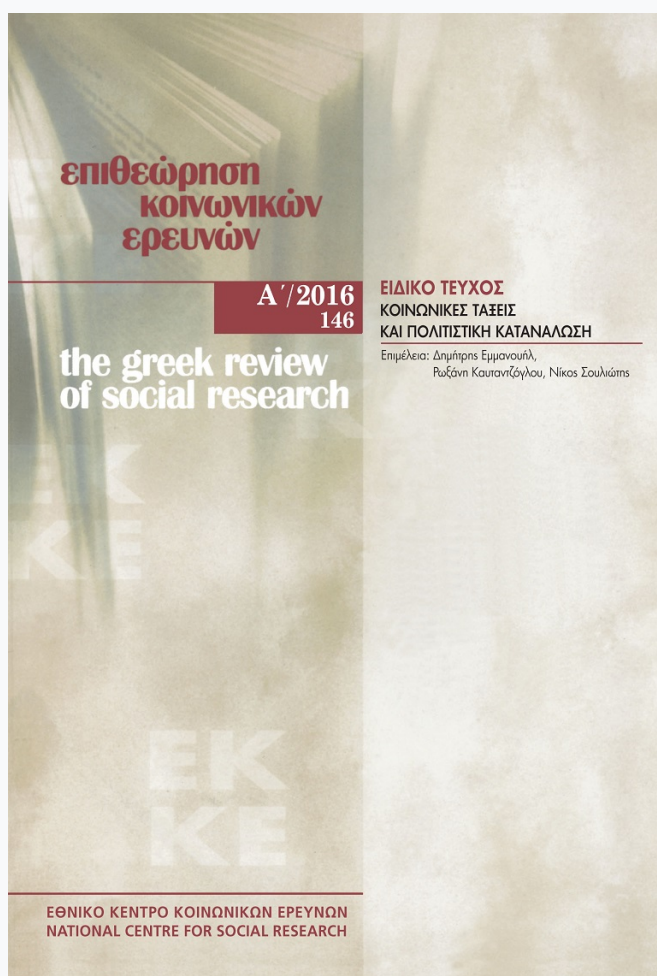

The Greek Review of Social Research

Vol 146 (2016)

Social classes and cultural consumption

Social stratification and cultural consumption: attending theatre and dance performances in Athens

Ρωξάνη Καυταντζόγλου, Δημήτρης Εμμανουήλ

doi: [10.12681/grsr.10645](https://doi.org/10.12681/grsr.10645)

Copyright © 2016, Ρωξάνη Καυταντζόγλου, Δημήτρης Εμμανουήλ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Καυταντζόγλου Ρ., & Εμμανουήλ Δ. (2016). Social stratification and cultural consumption: attending theatre and dance performances in Athens. *The Greek Review of Social Research*, 146, 153–188. <https://doi.org/10.12681/grsr.10645>

Ρωξάνη Κανταντζόγλου*, Δημήτρης Εμμανουήλ**

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΡΩΜΑΤΩΣΗ
ΚΑΙ ΠΡΟΤΥΠΑ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ:
ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΚΑΙ Ο ΧΟΡΟΣ
ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το άρθρο επικεντρώνεται στη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και της κατανάλωσης πολιτισμού και, συγκεκριμένα, της εξόδου για την παρακολούθηση παραστάσεων θεάτρου και χορού και της επιλογής του είδους αυτών. Τα ευρήματα ερμηνεύονται με αναφορά στην αντιπαράθεση μεταξύ των θεωρητικών σχημάτων της «διάκρισης» (Bourdieu), της «παμφαγίας» (Peterson), της μετανεωτερικής προσέγγισης καθώς και της, πιο πρόσφατης, θεωρίας της «παραφωνίας» (Lahire). Κεντρική επιλογή της έρευνας αποτελεί η νέο-βεμπεριανή προσέγγιση του status και της κοινωνικο-οικονομικής τάξης ως θεμελιωδών και διακριτών διαστάσεων της διαστρωμάτωσης. Τα ευρήματα υποδεικνύουν την ύπαρξη μηχανισμού διάκρισης κατά το μπουρντιεϊκό πρότυπο, δίχως, όμως, να υφίσταται η συστηματική «ομολογική» σχέση μεταξύ τάξης και κοουλτούρας, την οποία αυτό εισηγείται. Διαπιστώνονται, επίσης, ισχνές μόνον τάσεις προς παμφαγική και παράφωνη καταναλωτική συμπεριφορά.

Λέξεις-κλειδιά: πρότυπα κατανάλωσης πολιτισμού, θέατρο, χορός, κοινωνική διαστρωμάτωση, status, κοινωνικο-οικονομική τάξη

* Κοινωνική Ανθρωπολόγος, Διευθύντρια Ερευνών, ΕΚΚΕ.

** Πολεοδόμος-Κοινωνικός Γεωγράφος, Ομότιμος Ερευνητής, ΕΚΚΕ.

Το σκέλος του ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος,¹ που εστιάζει στη σχέση μεταξύ κοινωνικής διαστρωμάτωσης και κατανάλωσης πολιτισμού, θεμελιώνεται θεωρητικά στη συζήτηση που διεξάγεται εδώ και μερικές δεκαετίες μεταξύ τριών μειζόνων ερμηνευτικών σχημάτων: της «διάκρισης» του Pierre Bourdieu (1979, 1984 για την αγγλική μετάφραση, 2003 για την ελληνική), των απόψεων που υποστηρίζονται από θεωρητικούς της μετανεωτερικότητας (Bauman, 2002, 2007· Featherstone, 1992), της «παμφαγίας» του Peterson (Peterson and Simkus, 1992a· Peterson, 1992b· Peterson, 1997· Peterson and Kern 1996· Peterson, 2005) και το πιο πρόσφατο της «παραφωνίας» του Γάλλου κοινωνιολόγου B. Lahire (2006, 2008). Στο παρόν άρθρο, τα ευρήματα της εμπειρικής έρευνας της κατανάλωσης στο πεδίο του θεάτρου και του χορού εξετάζονται με αναφορά στα θεωρητικά αυτά σχήματα προκειμένου να διαπιστωθεί η συνάφεια και η ερμηνευτική καταλληλότητα των θέσεων τους για την εικόνα των πρακτικών πολιτιστικής κατανάλωσης, που έχει προκύψει από την επεξεργασία των ποσοτικών δεδομένων.

Το θεωρητικό υπόβαθρο, τα ερωτήματα που επιχειρείται να απαντηθούν, οι μεθοδολογικές επιλογές και η διάταξη του κειμένου παραμένουν ίδια με εκείνα του κειμένου στο παρόν τεύχος, το οποίο εξετάζει την κατανάλωση κινηματογραφικών ταινιών· συνεπώς, περιοριζόμαστε εδώ σε μια συνοπτική σχετική αναφορά. Το κεντρικό επιχείρημα της θεωρίας της «διάκρισης» του Bourdieu μπορεί να συνοψιστεί στην ύπαρξη δομικής αντιστοιχίας («ομολογικής» σχέσης) μεταξύ κοινωνικής τάξης, πολιτισμικών προτιμήσεων (γούστων) και κατανάλωσης. Κεντρικό στοιχείο του θεωρητικού σχήματος της προσέγγισης του Bourdieu αποτελεί ο μηχανισμός της «μεταφοράς» (transfert), ως εγγενές χαρακτηριστικό των πρακτικών προτίμησης και κατανάλωσης πολιτισμού, η παραδοχή, δηλαδή, πως το υποκείμενο το οποίο καταναλώνει/προτιμά μορφές και είδη του λεγόμενου «ανώτερου» ή «νόμιμου» (légitime) πολιτισμού, ή και των «υποδεέστερων» μορφών πολιτισμού σε ένα πεδίο του (λ.χ. εκείνον της μουσικής) θα καταναλώνει/προτιμά την αντίστοιχη μορφή σε άλλα πε-

1. Ερευνητικό έργο SECSTACON («Κοινωνικοοικονομική Τάξη, Κοινωνική Θέση και Κατανάλωση») στο πλαίσιο της Δράσης ΑΡΙΣΤΕΙΑ της ΓΓΕΤ με συγχρηματοδότηση από το ελληνικό κράτος και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Το έργο βασίστηκε κυρίως σε δειγματοληπτική έρευνα 2520 ατόμων και των νοικοκυριών τους με δομημένα ερωτηματολόγια στην ευρύτερη αστική περιφέρεια της Αθήνας το 2013.

δία (λ.χ. στα εικαστικά, τη λογοτεχνία, τον κινηματογράφο, κ.ά.). Η αρχή αυτή της μεταφοράς θεμελιώνει και αναπαράγει την ομοιογένεια και συνεκτικότητα της κοινωνικά ιεραρχημένης συμπεριφοράς στο επίπεδο των προτιμήσεων και πρακτικών κατανάλωσης εντός των κοινωνικών στρωμάτων, και, συνεπώς, την υπόθεση της δομικής αντιστοιχίας κοινωνικής τάξης και κατανάλωσης πολιτισμού, και ενός συνεκτικού και σταθερού πολιτισμικού *habitus*.²

Οι στοχαστές της «μετανεωτερικότητας» (κυρίως οι Bauman, 2007· Giddens, 1991· Featherstone, 1991) αρθρώνουν τον πλέον απορριπτικό του Bourdieu λόγο. Κατ' αυτούς, η μετανεωτερική συνθήκη αποδεσμεύει την κατανάλωση από την κοινωνική/ταξική ταυτότητα, ευνοώντας τον ατομικό αυτοπροσδιορισμό και την κατασκευή «τρόπων ζωής» (*life styles*) και ταυτοτήτων μέσω των πρακτικών κατανάλωσης, διαδικασία η οποία νοείται ως απαλλαγμένη από κοινωνικο-οικονομικούς καταναγκασμούς. Είναι σημαντικό να θυμηθούμε πως οι θέσεις τους αυτές διατυπώνονται στο πλαίσιο μιας ευρύτερης σύλληψης της μετανεωτερικής κοινωνικής πραγματικότητας, η οποία παράγεται σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο (της ανάδυσης του καταναλωτισμού, της επέκτασης των μεσαίων τάξεων, της μεταπολεμικής αφθονίας), θεωρώντας δεδομένη τη μακροβιότητά του. Επιπλέον, οι θέσεις αυτές δεν θεμελιώνονται σε εμπειρικές διερευνήσεις των επιμέρους όψεών της. Η συζήτηση, όμως, στην οποία εισερχόμαστε με βάση το αθηναϊκό παράδειγμα διεξάγεται μεταξύ θεωρητικών σχημάτων που, αφενός, προέκυψαν από εμπειρικές προσεγγίσεις (ποσοτικών είτε ποιοτικών, ή συνδυασμός των δυο) και, αφετέρου, παρά τις σημαντικές μεταξύ τους διαφωνίες, εκκινούν από την αποδοχή αυτής ακριβώς της σχέσης, την οποία επιχειρούν να σταθμίσουν και να ερμηνεύσουν. Τα ευρήματα των μεζόνων θεωριών στις οποίες αναφερόμαστε δεν επιβεβαιώνουν, σε καμία περίπτωση, την απουσία συστηματικής σχέσης μεταξύ της πράξης της κατανάλωσης και της κοινωνικής διαστρωμάτωσης.

Με το μοντέλο της «παμφαγίας» του Αμερικανού κοινωνιολόγου R. Peterson (1992a, 1992b, 1997, 2005) αρθρώνεται ο πρώτος εμπειρικά θεμελιωμένος αντίλογος στην κυρίαρχη έως τότε μπουρντιεϊακή

2. Για μια έρευνα που επικεντρώνεται στις πρακτικές και προτιμήσεις του κοινού των θεατρικών και χορευτικών παραστάσεων και υιοθετεί την μπουρντιεϊακή προσέγγιση στο επίπεδο των θεωρητικών υποθέσεων και της μεθοδολογίας, βλ. Παναγιωτόπουλος και Βιδάλη (2012 και 2015).

θεωρία της διάκρισης. Θεμελιωμένο αποκλειστικά στη διερεύνηση των προτιμήσεων μουσικών ειδών στη βόρεια Αμερική, το πετερσονικό μοντέλο αντιπροτείνει μιαν ερμηνεία των διαφορών μεταξύ τους, σύμφωνα με την οποία τα άτομα υψηλού κοινωνικό-οικονομικού status κινούνται, στο επίπεδο των προτιμήσεων, σε ευρύτερο φάσμα διαφοροποιημένων μεταξύ τους μουσικών ειδών. Το μοντέλο αυτό εισηγείται τη μετακίνηση από το τριμερές μπουρντιεϊκό σχήμα «ελίτ-μεσαίοι-εργατική τάξη» σε μια διπολική ιεραρχία, θεμελιωμένη στην αντίθεση (και τη κοινωνική διάκριση) των παμφάγων των υψηλότερων κοινωνικών στρωμάτων από τους «μονοφάγους», που προτιμούν ένα ή ελάχιστα είδη μουσικής, τα οποία θεωρούνται, σύμφωνα με την κρατούσα ιεράρχηση του πολιτισμού, «κατώτερης» ποιότητας.³

Το πιο πρόσφατο μοντέλο της «παραφωνίας» του Γάλλου κοινωνιολόγου B. Lahire (2006, 2008, βλ. και Bennett, 2007· Daenekindt and Roose, 2014) αντιπροσωπεύει μια προσέγγιση που επιχειρεί να ερμηνεύσει τις διαφορές στην κατανάλωση πολιτισμικών προϊόντων με αναφορά στο ευρύτερο φαινόμενο της κοινωνικής κινητικότητας, στα διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα που αυτή συνεπάγεται καθώς και στις περιστάσεις (το κοινωνικό πλαίσιο), υπό τις οποίες πραγματοποιείται η εκάστοτε καταναλωτική πρακτική. Ο Lahire (2006, σελ. 34) χαρακτηρίζει το έργο του ως «μερική αναθεώρηση της θεωρίας της πολιτισμικής νομιμότητας με αφετηρία τη μελέτη των δια-υποκειμενικών παραλλαγών των πολιτισμικών συμπεριφορών». Χωρίς να αμφισβητεί τις κοινωνικές ανισότητες ως προς την πρόσβαση στα πολιτισμικά αγαθά, ούτε την κυριαρχία της «νόμιμης» κουλτούρας στις κοινωνικά διαφοροποιημένες κοινωνίες, θεωρώντας μάλιστα την κοινωνική διαστρωμάτωση προϋπόθεση της ισχύος της «νομιμότητας» (2006, σελ. 42), το σχήμα του Lahire αντιπαραθέτει τις έννοιες της «συμφωνίας» (consonance) και της «παραφωνίας» (dissonance) ως χαρακτηριστικά της πολιτισμικής κατανάλωσης και των προτιμήσεων, τα οποία δεν τελούν σε σχέση «ομολογίας» με διακριτά κοινωνικά στρώματα. Τα φαινόμενα αυτά, κατά τον Lahire αποτελούν ενδο-τάξικές αποκλίσεις, οι οποίες προκύπτουν από τα διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα στα οποία εντάσσεται το υποκείμενο στη διάρκεια της τροχιάς ζωής του, τις περιστάσεις επιτέλεσης των πρακτικών κατανάλωσης πολιτισμού και, τέλος, τις συνθήκες σχετι-

3. Για μια διεξοδική ανάλυση της κατανάλωσης μουσικών ειδών και του πετερσονικού σχήματος βλ. Σουλιώτης και Εμμανουήλ στο παρόν.

κής απονομοποίησης της «ανώτερης» ή, κατά Bourdieu, «νόμμης» κουλτούρας στη Γαλλία του τέλους του 20ού αιώνα. Εντοπίζονται δε στο συνολικό φάσμα της κοινωνικής ιεραρχίας.

Τα θεωρητικά σχήματα, που με πολύ συνοπτικό τρόπο περιγράψαμε, προέκυψαν από την επεξεργασία δεδομένων που προήλθαν από συγκεκριμένα χωροχρονικά, κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια, και τα οποία ερμηνεύτηκαν βάσει συγκεκριμένων μεθοδολογικών και αναλυτικών επιλογών. Είναι προφανές πως το εγχείρημα της έρευνάς μας δεν μπορεί, και δεν πρέπει, να επιχειρήσει ένταξη της «αθηναϊκής» μελέτης περίπτωσης σε ένα από αυτά. Αντιθέτως, η προσέγγισή μας έχει χαρακτήρα περισσότερο «αγνωστικιστικό» και διερευνητικό: στόχος της είναι ο έλεγχος της καταλληλότητας των προτάσεων τους προκειμένου να ερμηνευτούν τα ευρήματα της έρευνάς μας.

Η διερεύνηση της κατανάλωσης του θεάτρου και του χορού στο παρόν άρθρο επιχειρεί να απαντήσει σειρά ερωτημάτων που αφορούν τις ομάδες καταναλωτών –τα καταναλωτικά πρότυπα– που προκύπτουν από την επεξεργασία των δεδομένων της ποσοτικής εμπειρικής έρευνας και τις σχέσεις που τις συνδέουν με στοιχεία συστατικά της κοινωνικής ιεραρχίας (οικονομικές τάξεις, ομάδες κοινωνικής θέσης (status), εκπαιδευτικό επίπεδο, εισόδημα) και με παράγοντες δημογραφικής φύσης (φύλο, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση). Υπενθυμίζεται ότι βασική μεθοδολογική επιλογή του ερευνητικού προγράμματος αποτελεί η προσέγγιση του status και της κοινωνικό-οικονομικής τάξης ως θεμελιωδών και διακριτών διαστάσεων της διαστρωμάτωσης, προκειμένου να διερευνηθεί ξεχωριστά η επιρροή τους επί των πρακτικών κατανάλωσης πολιτισμού. Αφετηρία της θέσης αυτής αποτελεί η παραδοχή της ανεπάρκειας της οικονομικής τάξης ως κύριου παράγοντα ερμηνείας της διαφοροποίησης της κατανάλωσης και η ανάγκη συνεκτίμησης (σε συγκριτική οπτική) του παράγοντα του status, την οποία εισηγούνται οι Chan και Goldthorpe (2007, βλ. και Chan, 2010, και Εμμανουήλ στο παρόν). Η ταξική δομή θεωρείται, σύμφωνα με τη νέο-βεμπεριανή προσέγγιση, ότι συγκροτείται από τις κοινωνικές σχέσεις στην οικονομική σφαίρα (σχέσεις εντός αγοράς εργασίας και μονάδων παραγωγής), και η εφαρμογή της εδώ βασίζεται στο σχήμα ESeC (European Socioeconomic Classification of Occupations) των πέντε τάξεων, το οποίο προκύπτει από τη συνάθροιση των εννέα τάξεων στο σχήμα ESeC9. Ως προς το status, αυτό ορίζεται βάσει της ύπαρξης

ιεραρχίας κύρους (της δομής αντιληπτών και, σε ένα βαθμό, αποδεκτών σχέσεων κοινωνικής ανωτερότητας, ισότητας ή κατωτερότητας μεταξύ υποκειμένων). Αυτή η ιεραρχία καταγράφηκε εδώ *έμμεσα* για το κυριότερο δομικό στοιχείο κοινωνικής αναγνώρισης στις σύγχρονες κοινωνίες, τα επαγγέλματα. Λόγω των περιορισμών στο διαθέσιμο δείγμα, διακρίθηκαν 23 μεγάλες επαγγελματικές κατηγορίες και έγινε «βαθμολόγηση» του κοινωνικού status κάθε μιας με την έμμεση μέτρηση της «κοινωνικής απόστασης» μεταξύ αυτών των μεγάλων επαγγελματικών κατηγοριών στη βάση των σχέσεων φιλίας και γάμου που είχαν οι ερωτώμενοι στην έρευνα (βλ. Chan and Goldthorpe, όπ.π.: Εμμανουήλ, 2015 και εδώ).

Όπως και στην περίπτωση του κινηματογράφου και της μουσικής, η ταξινόμηση της πολιτιστικής κατανάλωσης παραστάσεων θεάτρου και χορού σε τύπους, («πρότυπα κατανάλωσης») θεμελιώνεται στην πιθανοκρατική μεθοδολογία εμπειρικής «ανεύρεσης» των υποκρυπτόμενων ομάδων από το φαινομενικά χαώδες υλικό των επισκέψεων σε μια σειρά διαφορετικούς χώρους με τη στατιστική μέθοδο της ανάλυσης λανθανουσών «τάξεων» ή «κλάσεων» (latent class analysis). Οι κατηγορίες («κλάσεις») καταναλωτών διαφοροποιούνται με βάση τις πιθανότητές τους να παρακολουθούν (τουλάχιστον μία φορά στη διετία 2011-12) συγκεκριμένα είδη πολιτισμικών προϊόντων (είδη ταινιών, είδη παραστάσεων χορού και θεάτρου, είδη/χώρους μουσικής). Πέραν των αναλυτικών της πλεονεκτημάτων, η χρήση της μεθοδολογίας αυτής επιτρέπει, σε κάποιο βαθμό, και τη σύγκριση των ευρημάτων από το αθηναϊκό περιβάλλον με αντίστοιχες τυπολογίες της διεθνούς βιβλιογραφίας όπως έχουν προκύψει από μελέτες σε άλλες χώρες. Οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν κατά πόσο παρακολούθησαν τα προηγούμενα δύο χρόνια κάποια παράσταση από την ακόλουθη λίστα ειδών: κλασικό θέατρο, πειραματικό-σύγχρονο θέατρο, αρχαίο θέατρο, ελαφρό θέατρο, επιθεωρήσεις, μιούζικαλ, παιδικό θέατρο, κλασικό μπαλέτο, σύγχρονος χορός, χορευτικά θεάματα και ελληνικοί χοροί. Δύο ειδικές παρατηρήσεις που πρέπει ωστόσο να γίνουν είναι οι εξής: α. Οι ευκαιρίες παρακολούθησης θεάτρου και χορού δεν είναι πολλές (σε αντίθεση με τον κινηματογράφο και τη μουσική, για τα οποία οι ευκαιρίες κατανάλωσης είναι πολλαπλάσιες). Έτσι, η ερώτηση όπως είναι διατυπωμένη στο ερωτηματολόγιο της έρευνας καλύπτει σχεδόν *συνολικά* τη σχέση των ερωτώμενων με τα συγκεκριμένα είδη πολιτιστικής δραστηριότητας, β. Η κατανάλωση θεάτρου και χορού

αντιμετωπίστηκε ως σύνολο, λόγω της σχετικής τους συνάφειας ως παραστατικών τεχνών αλλά και του σχετικά μικρού ποσοστού του πληθυσμού που τις παρακολουθεί. Σε λίγες περιπτώσεις, κρίθηκε σκόπιμη η παρουσίαση ξεχωριστών γραφημάτων για το κάθε είδος. Υπενθυμίζεται ότι η έρευνά μας στοχεύει την καταγραφή πρακτικών κατανάλωσης και όχι προτιμήσεων, επικεντρώνεται δηλαδή στην πράξη της επίσκεψης σε χώρους όπου πραγματοποιούνται σχετικές παραστάσεις. Όπως, επομένως, στην περίπτωση του κινηματογράφου και της μουσικής, δεν εξετάζονται γενικές προτιμήσεις ειδών θεάτρου και χορού, παρά πρακτικές που απαιτούν χρονικό προγραμματισμό, καταβολή οικονομικού αντιτίμου, μετακίνηση εντός της πόλης, κ.ά.⁴

1. ΤΥΠΟΙ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ ΘΕΑΤΡΟΥ ΚΑΙ ΧΟΡΟΥ

Στον ακόλουθο πίνακα βλέπουμε τα αποτελέσματα της ανάλυσης λανθανουσών κλάσεων (ή «τάξεων» από το *latent class analysis*) στην κατανάλωση ειδών θεάτρου και χορού όπου ο αριθμός των κλάσεων ορίζεται κατά τις δοκιμές εκ των προτέρων (βλ. Linzer και Lewis 2011, 2013). Με την αύξηση του αριθμού των λανθανουσών κλάσεων, τα πλέον σημαντικά στατιστικά κριτήρια «καλής προσαρμογής» AIC και BIC βελτιώνονται (δηλ. οι τιμές τους μειώνονται) έως και το μοντέλο των τεσσάρων κλάσεων. Στο μοντέλο των πέντε κλάσεων το κριτήριο BIC επιδεινώνεται. Λαμβάνοντας υπόψη τις τιμές στα μεγέθη των AIC και BIC, σε συνδυασμό με τη γενική επιδίωξη να προτιμώνται τα απλούστερα μοντέλα σύμφωνα με το κριτήριο της φειδωλότητας (*parsimony*), προκρίνουμε το μοντέλο των τεσσάρων κλάσεων.

4. Ως προς τη μεθοδολογική διάκριση των καθαντό πρακτικών κατανάλωσης από τη γενικότερη δήλωση «προτιμήσεων» και γούστων, υιοθετήθηκε η επιλογή των Chan και Goldthorpe (2010, 2005), οι οποίοι αμφισβητούν την αξιοπιστία της έκφρασης προτιμήσεων, και ασκούν κριτική στον Bourdieu που δε διέκρινε μεταξύ των δυο επιπέδων. Τη διάκριση αυτήν εισηγούνται και οι Yaish και Katz-Gerro (2012), υποστηρίζοντας ότι η συμμετοχή (ή παρακολούθηση δηλαδή πολιτιστικής εκδήλωσης) διαμορφώνεται περισσότερο από τον οικονομικό παράγοντα παρά από τα πολιτισμικά εφόδια (πολιτισμικό κεφάλαιο γονέων, εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα και του/της ερωτώμενου/ης). Αντιθέτως, κατά τους ίδιους, το «γούστο» επηρεάζεται περισσότερο από τις διαδικασίες κοινωνικοποίησης μέσω του *habitus* και, σε μικρότερο βαθμό, από τον οικονομικό παράγοντα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

*Εφαρμογή μοντέλων λανθανουσών κλάσεων σε δεδομένα
κατανάλωσης παραστάσεων θεάτρου και χορού*

Κλάσεις	AIC	BIC	G ²	X ²	df	Maximumlog-likelihood
1	15397.33	15461.47	2200.715	894062165	2036	-7687.665
2	14203	14337.12	982.3869	24230.43	2024	-7078.501
3	14098.73	14302.83	854.1191	12204.97	2012	-7014.367
4	14023.2	14297.27	754.5888	4963.195	2000	-6964.602
5	13993.59	14337.63	700.9734	2733.996	1988	-6937.794

Στον Πίνακα 2 βλέπουμε το εκτιμώμενο σχετικό μέγεθος των τεσσάρων λανθανουσών κλάσεων και την εκτιμώμενη δεσμευμένη πιθανότητα κατανάλωσης παραστάσεων θεάτρου και χορού, με δεδομένη την ένταξη σε μια λανθάνουσα κλάση. Οι κυριότερες παρατηρήσεις που μπορούν να γίνουν είναι: α. Στον τομέα της κατανάλωσης παραστάσεων θεάτρου και χορού συναντάται το υψηλότερο ποσοστό *ανενεργών*, το οποίο ανέρχεται στο 79% του δείγματος (έναντι του 41% στον κινηματογράφο και 54,6% στην μουσική). Έτσι, πριν περάσουμε στην εξέταση των διαφορετικών προτύπων κατανάλωσης των παραστατικών τεχνών, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι τα συγκεκριμένα είδη πολιτιστικής δραστηριότητας αφορούν μια μειονότητα του πληθυσμού της έρευνας. Το χαρακτηριστικό αυτό συνδέεται πιθανότατα με τον, όπως θα δούμε, κοινωνικά πιο εκλεκτικό τους χαρακτήρα, β. Τα πρότυπα κατανάλωσης παραστάσεων θεάτρου και χορού τείνουν να πολώνονται ανάμεσα σε ένα «ανώτερο» και ένα «λαϊκό» πρότυπο, με πιο έντονο τρόπο από ό,τι συμβαίνει στον κινηματογράφο και στην μουσική (βλ. τα διαγράμματα 1 και 2).⁵ Οι ανώτεροι καταναλωτές έχουν πολλαπλές πιθανότητες να παρακολουθούν παραστάσεις κλασικού θεάτρου, αρχαίου θεάτρου, κλασικού μπαλέτου και σύγχρονου χορού συγκριτικά με τους λαϊκούς, ενώ το πειραματικό θέατρο εμφανίζεται ως αποκλειστικό τους πεδίο.

5. Τα διαφορετικά είδη στα δύο διαγράμματα έχουν καταταγεί ιεραρχικά κατά τον μέσο δείκτη κοινωνικού status της «πελατείας» τους. Βλ. σχετικά με αυτό στα επόμενα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

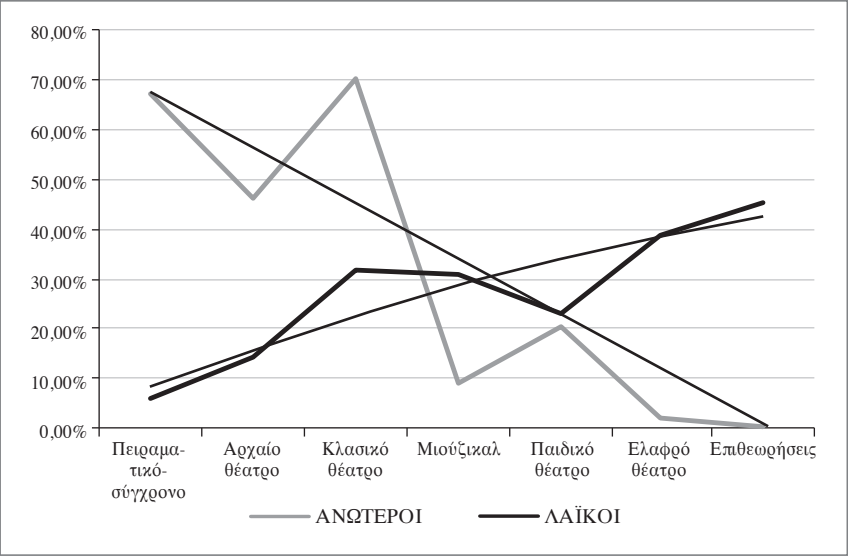
Εκτιμώμενο σχετικό μέγεθος των λανθανουσών κλάσεων και δεσμευμένες πιθανότητες των διαφορετικών μορφών κατανάλωσης παραστάσεων θεάτρου και χορού στο μοντέλο 4 κλάσεων (N=2518)

	Ανεργοί (%)	Ανώτεροι (%)	Παμφάγοι (%)	Λαϊκοί (%)
Σχετικό μέγεθος κλάσης (%)	78,8	11,3	1,0	8,9
– Παραστάσεις κλασικού θεάτρου	3,2	61,5	100,0	27,4
– Παραστάσεις πειραματικού-σύγχρονου θεάτρου	5,8	61,4	100,0	9,1
– Παραστάσεις αρχαίου θεάτρου	1,3	39,5	84,0	14,1
– Ελαφρό θέατρο	5,6	2,3	74,7	28,2
– Επιθεωρήσεις	4,8	1,1	45,1	34,4
– Μιούζικαλ	0,5	7,4	76,4	20,8
– Παιδικό θέατρο	6,8	19,1	47,8	20,6
– Κλασικό μπαλέτο	0,7	21,7	47,7	13,1
– Σύγχρονος χορός	0,7	30,5	59,1	10,7
– Χορευτικά θεάματα (Shows)	0,8	13,5	29,0	14,8
– Ελληνικοί χοροί	2,8	5,1	21,7	25,2

Ταυτόχρονα, οι ανώτεροι καταναλωτές εμφανίζουν ελάχιστες πιθανότητες να καταναλώνουν τα κατεξοχήν λαϊκά είδη (ελαφρό θέατρο, επιθεωρήσεις, ελληνικοί χοροί). Μόνα κοινά πεδία ανάμεσα σε ανώτερους και λαϊκούς καταναλωτές είναι τα χορευτικά θεάματα και η ειδική κατηγορία του παιδικού θεάτρου, η οποία έχει ασθενέστερες κοινωνικό-πολιτισμικές συνδηλώσεις. Επιπλέον, το ποσοστό των «παμφάγων» καταναλωτών είναι ιδιαίτερα μικρό (μικρότερο από το αντίστοιχο ποσοστό στον κινηματογράφο και τη μουσική), κάτι που, επίσης, υπογραμμίζει τη σχετικά πολωμένη εικόνα των προτύπων κατανάλωσης. Αντίθετα, στις άλλες πολιτιστικές δραστηριότητες που εξετάστηκαν στο ερευνητικό πρόγραμμα, είτε το ποσοστό των παμφάγων καταναλωτών είναι αρκετά υψηλότερο (κινηματογράφος), είτε υπάρχουν ορισμένα αξιοπρόσεκτα κοινά είδη στις προτιμήσεις των ανώτερων και των λαϊκών καταναλωτών (μουσική).

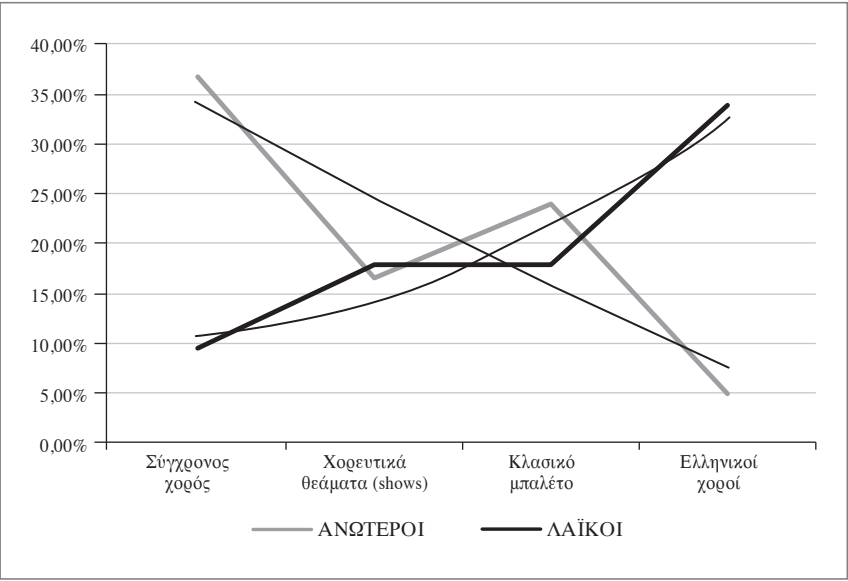
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Θέατρο – Πόλωση ανώτερου-λαϊκού προτύπου κατανάλωσης
(% ατόμων που έχουν παρακολουθήσει κάποιο είδος τη διατία 2011-12)

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

Χορός – Πόλωση ανώτερου-λαϊκού προτύπου κατανάλωσης

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Κοινωνικά χαρακτηριστικά των τεσσάρων ομάδων κατανάλωσης

	Ανεργοί	Ανώτεροι	Παμφάγοι	Λαϊκοί	Σύνολο
ΦΥΛΟ					
Άνδρες	51,3%	34,0%	28,0%	38,4%	48,0%
Γυναίκες	48,7%	66,0%	72,0%	61,6%	52,0%
ΗΛΙΚΙΑ					
18-24	7,7%	8,4%	0,0%	10,3%	7,9%
25-34	17,6%	24,9%	16,0%	20,1%	18,7%
35-44	25,6%	26,0%	20,0%	26,8%	25,7%
45-54	22,1%	23,2%	28,0%	17,9%	21,9%
55-64	23,4%	14,7%	32,0%	23,7%	22,6%
65	3,5%	2,8%	4,0%	1,3%	3,3%
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ					
Πρωτοβάθμια-Μερική Μέση	19,3%	0,7%	0,0%	6,7%	15,8%
Πλήρης Μέση	36,2%	20,4%	16,0%	27,7%	33,5%
Μεταλυκειακή & ΑΤΕΙ	22,2%	17,2%	20,0%	31,7%	22,5%
ΑΕΙ	22,3%	61,8%	64,0%	33,9%	28,2%
ΜΗΝΙΑΙΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ					
<700	25,4%	13,9%	17,4%	12,4%	22,9%
701-1100	28,5%	22,9%	26,1%	23,5%	27,4%
1101-1550	20,2%	21,4%	4,3%	22,6%	20,4%
1551-2300	16,4%	24,4%	26,1%	24,9%	18,2%
2301+	9,4%	17,3%	26,1%	16,6%	11,1%
ΣΤΡΩΜΑΤΑ STATUS					
1. Ανώτερο	19,8%	55,7%	64,0%	33,5%	25,6%
2	24,7%	27,7%	28,0%	33,5%	26,0%
3	14,0%	6,8%	8,0%	13,3%	13,1%
4	24,7%	6,4%	0,0%	13,8%	21,3%
5. Κατώτερο	16,8%	3,4%	0,0%	5,9%	14,1%
Κ/Ο ΤΑΞΕΙΣ (ESeC5)					
Διευθυντική-Επαγγελματική	30,1%	69,3%	76,0%	47,7%	36,7%
Ενδιάμεση	16,8%	12,5%	4,0%	22,6%	16,7%
Μικροαστική	17,6%	9,1%	12,0%	8,4%	15,8%
Μη χειρωνακτες εργάτες	14,1%	5,7%	8,0%	11,3%	12,8%
Χειρωνακτες εργάτες	21,2%	3,4%	0,0%	9,8%	18,0%

2. ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ
ΤΩΝ ΛΑΝΘΑΝΟΥΣΩΝ ΚΛΑΣΕΩΝ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΩΝ
ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ ΘΕΑΤΡΟΥ ΚΑΙ ΧΟΡΟΥ

Ο Πίνακας 3 απεικονίζει τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των τεσσάρων καταναλωτικών ομάδων ως απλές ποσοστιαίες κατανομές (κατά τον κατακόρυφο άξονα). Διαιρούμενα αυτά τα ποσοστά με τα αντίστοιχα στο σύνολο του δείγματος διαμορφώνουν ένα σύνολο απλών δεικτών *σχετικής συγκέντρωσης*, που υποδεικνύουν τις διαφορές στις πιθανότητες να συγκεντρώνεται κάποια από τις τέσσερις κατηγορίες καταναλωτών σε μια κοινωνική υποκατηγορία. Η ανάλυση που ακολουθεί, καθώς και η παράθεση των γραφημάτων που απεικονίζουν τη σχέση προτύπων κατανάλωσης με δημογραφικούς και κοινωνικο-οικονομικούς παράγοντες, θα βασιστεί εν πολλοίς σε αυτούς τους δείκτες *σχετικής συγκέντρωσης*.

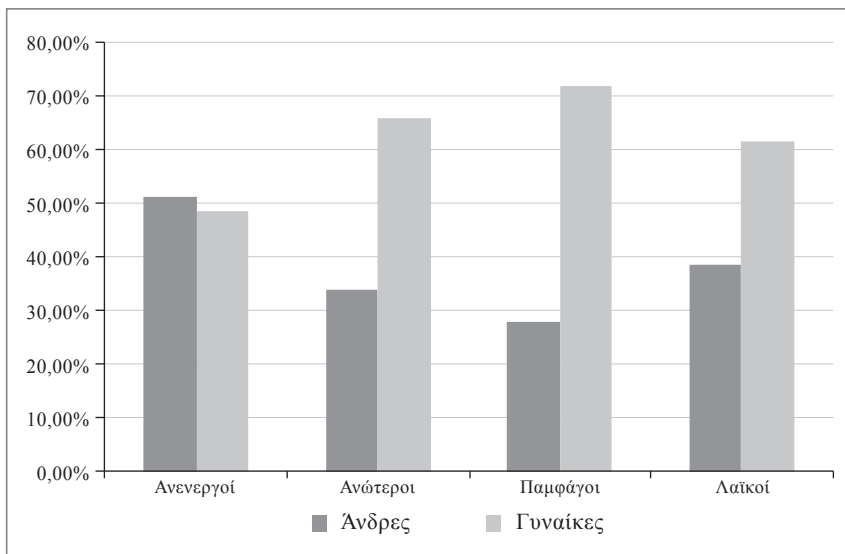
Φύλο

Η «παμφαγία» και η κατανάλωση «υψηλών» μορφών στο θέατρο και στο χορό εμφανίζουν έντονα έμφυλο χαρακτήρα: οι πιθανότητες συγκέντρωσης των γυναικών υπερτερούν εκείνων των ανδρών σε όλα τα πρότυπα, με εξαίρεση εκείνο των ανενεργών. Τα ποσοστά των γυναικών στις κατηγορίες «ενεργών» καταναλωτών είναι σχεδόν διπλάσια. Η έμφυλη κατανομή της πολιτιστικής κατανάλωσης είναι στο θέατρο-χορό διαφορετική από τον κινηματογράφο. Ενώ, δηλαδή, τα ποσοστά ανδρών και γυναικών στην κατηγορία των θεατών «ανώτερων» ειδών θεάτρου/χορού συμπίπτουν με εκείνα στον κινηματογράφο, στο λαϊκό και παμφαγικό πρότυπο υπερτερούν εδώ σαφώς οι γυναίκες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1
*Δείκτες σχετικής συγκέντρωσης στα πρότυπα
κατανάλωση κατά φύλο*

	Άνδρες	Γυναίκες
Ανενεργοί	1,070	0,936
Ανώτεροι	0,709	1,268
Παμφάγοι	0,584	1,384
Λαϊκοί	0,090	1,185

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Θέατρο και χορός – ποσοστιαία σύνθεση ομάδων κοινού κατά φύλο*Ηλικία*

Η αποχή από την παρακολούθηση παραστάσεων θεάτρου και χορού αυξάνεται στις μεγαλύτερες ηλικίες, χωρίς ωστόσο να παρατηρούνται ιδιαίτερα σημαντικές διαφορές στους δείκτες σχετικής συγκέντρωσης των ανενεργών, καθώς αυξάνεται η ηλικία. Στο σύνολο των ατόμων που παρακολουθούν παραστάσεις θεάτρου και χορού παρατηρείται αυξημένη σχετική συγκέντρωση των θεατών λαϊκού είδους παραστάσεων στις τρεις ομάδες νεότερων ηλικιών, ιδιαίτερα στη νεότερη, 18-24 ετών. Στις δύο νεότερες ομάδες ηλικίας, και ειδικά στην ομάδα των 25-34 ετών, εμφανίζεται επίσης υψηλότερη σχετική συγκέντρωση θεατών του ανώτερου προτύπου. Η παμφαγική κατανάλωση, τόσο ποσοστιαία όσο και σε ό,τι αφορά τον δείκτη σχετικής συγκέντρωσής της, υπερέχει στις ομάδες 45 έως και 65 ετών, εικόνα που διαφέρει σημαντικά από την αντίστοιχη στο πεδίο της κατανάλωσης κινηματογραφικών ταινιών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2

*Δείκτες σχετικής συγκέντρωσης των ομάδων κατανάλωσης
κατά ηλικιακή κατηγορία*

	18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65
Ανενεργοί	0,969	0,945	0,996	1,009	1,039	1,083
Ανώτεροι	1,066	1,335	1,011	1,056	0,653	0,862
Παμφάγοι	0,000	0,857	0,778	1,227	1,419	1,228
Λαϊκοί	1,299	1,076	1,044	0,815	1,049	0,411

Εκπαίδευση

Σχετικά με το εκπαιδευτικό επίπεδο, αξιοσημείωτη σχετική αύξηση στο ποσοστό των «ανώτερων» και των παμφάγων εντοπίζεται μόνο στους κατόχους πανεπιστημιακού πτυχίου, εικόνα που ενισχύεται και από τους δείκτες σχετικής συγκέντρωσης στα δυο αυτά πρότυπα. Η σχετική συγκέντρωση θεατών «λαϊκών» παραστάσεων εμφανίζεται και στις δύο μεταλυκειακές βαθμίδες, με τη σημαντικότερη σχετική συγκέντρωση να εντοπίζεται στην τρίτη βαθμίδα (Κολλέγια, ΑΤΕΙ). Οι ανενεργοί εμφανίζουν μεγαλύτερη συγκέντρωση στις χαμηλότερες βαθμίδες εκπαίδευσης. Επομένως, η παμφαγία, κατά πρώτον –χωρίς να παραβλέπεται το εξαιρετικά χαμηλό ποσοστό της– και, στη συνέχεια, η κατανάλωση υψηλής, ή «νόμιμης» κατά τον Bourdieu θεατρικής και χορευτικής κουλτούρας, σχετίζονται ισχυρά με την κατοχή ανώτατης εκπαίδευσης (βλ. Διάγραμμα 4) – εικόνα που συναντάται, σε μικρότερη ένταση, και στο κοινό του κινηματογράφου.

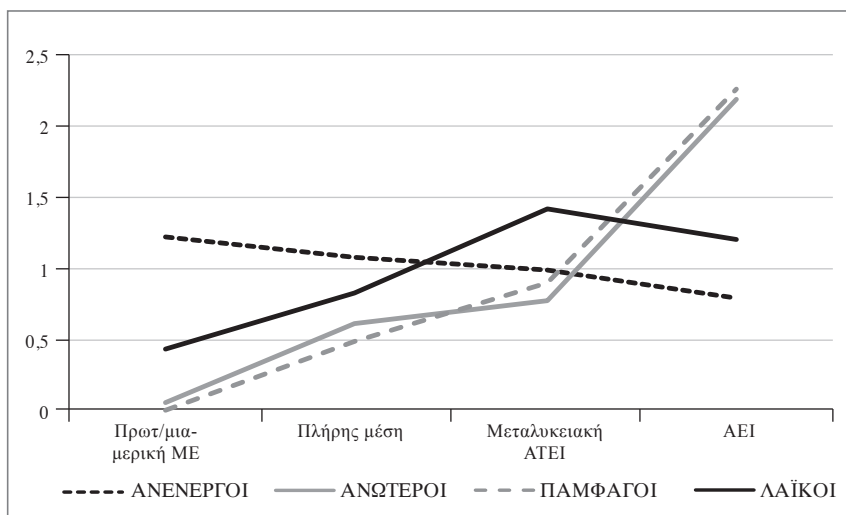
ΠΙΝΑΚΑΣ 3.4

*Δείκτες σχετικής συγκέντρωσης των ομάδων κατανάλωσης
κατά εκπαιδευτικό επίπεδο*

	Πρωτοβάθμια -μερική μέση	Πλήρης μέση	Μεταλυκειακή ΑΤΕΙ	ΑΕΙ
Ανενεργοί	1,215	1,082	0,989	0,790
Ανώτεροι	0,044	0,608	0,765	2,190
Παμφάγοι	0,000	0,478	0,890	2,270
Λαϊκοί	0,423	0,827	1,410	1,203

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

Θέατρο και χορός – Σχετική συγκέντρωση των ομάδων κοινού κατά εκπαιδευτικό επίπεδο

Εισόδημα

Η ιδιότητα του ανενεργού σχετίζεται γραμμικά αντιστρόφως με το εισόδημα, με τη σημαντικότερη μείωσή τους να εντοπίζεται στην ανώτατη εισοδηματική κλίμακα. Το μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα των 1.101-1.550 δείχνει να αποτελεί την ελάχιστη απαιτούμενη συνθήκη για την πραγματοποίηση εξόδου στο θέατρο ή σε παράσταση χορού. Οι δείκτες συγκέντρωσης των θεατών «ανώτερου» είδους παραστάσεων θεάτρου και χορού δείχνουν σαφή θετική σχέση με την εισοδηματική κλίμακα ενώ, σε εντυπωσιακό βαθμό, την ίδια καμπύλη ως προς το εισόδημα ακολουθεί και η συγκέντρωση των λαϊκών καταναλωτών. Το κοινό των «παμφάγων» ακολουθεί και αυτό ανοδική τάση παράλληλα με την αύξηση του εισοδήματος, με εξαίρεση μια έντονη μείωση στην κλίμακα των 1.101-1.550 ευρώ. Η πρακτική της «παμφαγίας» διατηρεί τον μεγαλύτερο δείκτη συγκέντρωσης στις δυο ανώτερες εισοδηματικές κλίμακες.

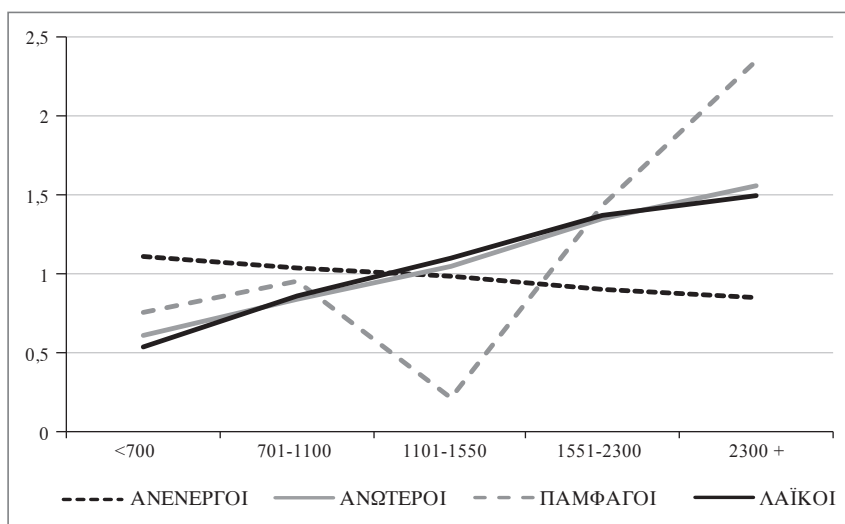
ΠΙΝΑΚΑΣ 3.5

Δείκτες σχετικής συγκέντρωσης των ομάδων κατανάλωσης κατά κλίμακα μηνιαίου οικογενειακού εισοδήματος

	<700	701-1100	1101-1550	1551-2300	2300 +
Ανενεργοί	1,110	1,040	0,990	0,904	0,848
Ανώτεροι	0,607	0,836	1,050	1,346	1,561
Παμφάγοι	0,759	0,950	0,213	1,437	2,355
Λαϊκοί	0,543	0,856	1,106	1,370	1,497

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5

Θέατρο και χορός – Σχετική συγκέντρωση των ομάδων κοινού κατά κλιμάκιο εισοδήματος

Status

Οι καταναλωτές του ανώτερου και του παμφαγικού αλλά, σε μικρότερο βαθμό, και του λαϊκού προτύπου εμφανίζουν ισχυρή, στο επίπεδο των δεικτών σχετικής συγκέντρωσης, σχέση με την ιεραρχία των στρωμάτων κοινωνικού status.

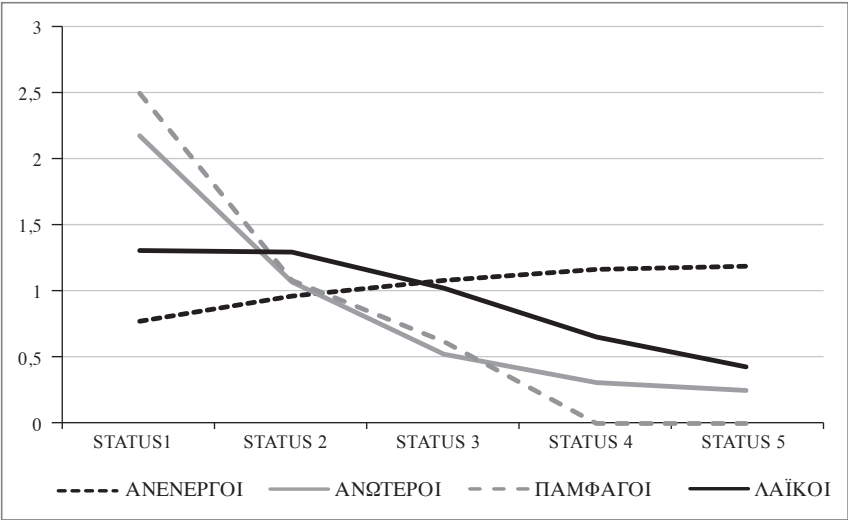
Παρά αυτήν τη γενική μορφολογική ομοιότητα, οι πιθανότητες συγκέντρωσης στο λαϊκό πρότυπο εμφανίζονται σαφώς αυξημένες τόσο στην τρίτη όσο και στην τέταρτη βαθμίδα status σε σχέση με τους ανώτερους και τους παμφάγους, ενώ δείχνουν κάμψη

στο ανώτερο στρώμα, σε αντίθεση με το ανώτερο και το παμφαγικό πρότυπο. Αντιθέτως, οι δείκτες σχετικής συγκέντρωσης των ανενεργών δείχνουν να συνδέονται αρνητικά με τον παράγοντα του status (αύξηση των δεικτών καθώς μετακινούμαστε προς τις χαμηλότερες βαθμίδες). Το status δείχνει να είναι ισχυρότερος παράγοντας στο πεδίο των παραστατικών τεχνών από όσο στον κινηματογράφο σε ό,τι αφορά την παμφαγία και την κατανάλωση ανώτερων ειδών, με σαφώς υψηλότερους δείκτες σχετικής συγκέντρωσης στο ανώτερο στρώμα status.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.6
Δείκτες σχετικής συγκέντρωσης των ομάδων κατανάλωσης
κατά στρώμα status

	1	2	3	4	5
Ανενεργοί	0,771	0,955	1,074	1,157	1,192
Ανώτεροι	2,170	1,069	0,522	0,302	0,242
Παμφάγοι	2,494	1,082	0,613	0,000	0,000
Λαϊκοί	1,305	1,294	1,019	0,647	0,419

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6
Θέατρο και χορός – Σχετική συγκέντρωση των ομάδων κοινού
κατά στρώματα status

Κοινωνικο-οικονομική τάξη

Ποσοστιαία, οι «ενεργοί» καταναλωτές, δηλαδή οι παμφάγοι, οι ανώτεροι και οι λαϊκοί, εμφανίζουν σημαντικά τμήματα στην ανώτερη διευθυντική/επαγγελματική τάξη («τάξη υπηρεσιών»), με σχετικά χαμηλότερη παρουσία των τελευταίων. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι ακόμη και ένα υψηλό ποσοστό των ανενεργών εντοπίζεται στην τάξη αυτή. Αυτές οι, σημαντικές ποσοστιαία, συγκεντρώσεις οφείλονται, βέβαια, αφενός, στο σχετικά μεγάλο μέγεθος της διευθυντικής-επαγγελματικής τάξης στην Αθήνα και, αφετέρου, στο γεγονός ότι οι «ενεργοί» στο θέατρο και τον χορό συνδέονται θετικά με τα υψηλότερα εισοδήματα και την ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση. Ως προς τις *σχετικές* πιθανότητες συγκέντρωσης σε κάποιο πρότυπο, οι δείκτες είναι σαφείς: με εξαίρεση το λαϊκό πρότυπο, που επεκτείνεται και στην ενδιάμεση τάξη, οι πιθανότητες ένταξης στο παμφαγικό και ανώτερο πρότυπο κατανάλωσης συνδέονται ιδιαίτερα με την ανώτερη τάξη υπηρεσιών. Στην περίπτωση των «ανενεργών» έχουμε, αντίθετα, με σημείο τομής την μικροαστική τάξη, ιδιαίτερα υψηλές σχετικές συγκεντρώσεις στις τρεις χαμηλότερες τάξεις. Ενώ στον κινηματογράφο οι καταναλωτές «λαϊκών» θεαμάτων συγκεντρώνονται σε ένα βαθμό και στην τάξη των μη χειρωνακτών εργατών, στο πεδίο του θεάτρου και του χορού η ίδια κοινωνικο-οικονομική τάξη κυριαρχείται από τους ανενεργούς.

Η σύγκριση μεταξύ της συσχέτισης του παράγοντα του status και εκείνου της κοινωνικοοικονομικής τάξης με την «παμφαγική» κατανάλωση και την κατανάλωση «υψηλών» μορφών θεάτρου και χορού, δείχνει πως το status έχει ισχυρότερη και σαφέστερη επιρροή από την κοινωνικοοικονομική τάξη – κάτι που είναι φανερό και στο Διάγραμμα 7. Σε ό,τι αφορά τις συγκεντρώσεις της κατηγορίας των «ανενεργών», η επιρροή status και κοινωνικο-οικονομικής τάξης δείχνει, αντίθετα, να είναι παρόμοια. Η κατανομή των καταναλωτών «λαϊκών» ειδών δεν δείχνει να συσχετίζεται με το χαμηλό status, καθώς οι συγκεντρώσεις των κοινών αυτής της κατηγορίας είναι ιδιαίτερα σημαντικές στις δύο ανώτερες κλίμακες status. Ωστόσο, είναι σημαντικό ότι οι καταναλωτές «λαϊκών» θεαμάτων συγκεντρώνονται σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό στην «ενδιάμεση» τάξη 2 από τους παμφάγους και «ανώτερους».

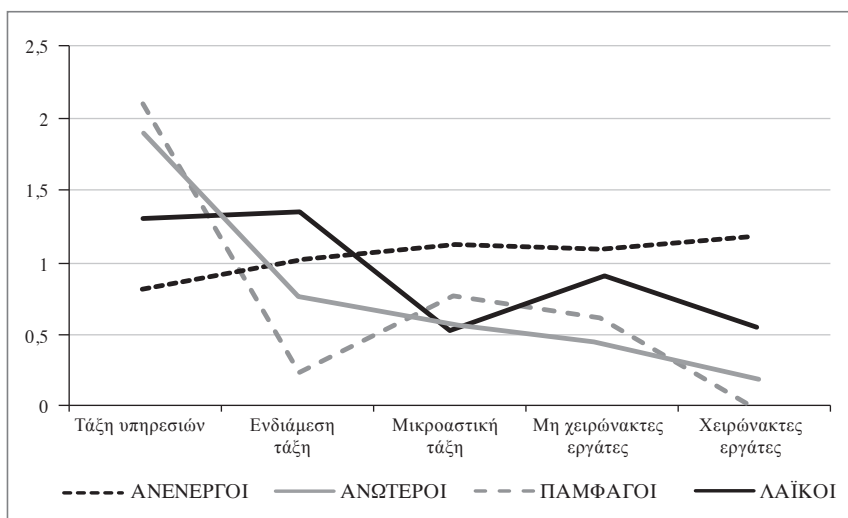
ΠΙΝΑΚΑΣ 3.7

*Δείκτες σχετικής συγκέντρωσης των ομάδων κατανάλωσης
κατά κοινωνικο-οικονομική τάξη*

	Τάξη υπη- ρεσιών	Ενδιάμεση τάξη	Μικροαστική τάξη	Μη χειρώνα- κτες εργάτες	Χειρώνακτες εργάτες
Ανενεργοί	0,820	1,008	1,119	1,100	1,185
Ανώτεροι	1,888	0,747	0,576	0,444	0,190
Παμφάγοι	2,070	0,239	0,761	0,625	0,000
Λαϊκοί	1,301	1,354	0,531	0,885	0,548

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 7

*Θέατρο και χορός – Σχετική συγκέντρωση των ομάδων κοινού
κατά κοινωνικο-οικονομική τάξη*

3. ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΣΤΗΝ «ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ» ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ ΘΕΑΤΡΟΥ ΚΑΙ ΧΟΡΟΥ ΜΕΤΑΞΥ 2008-9 ΚΑΙ 2011-12

Η μεταβολή στα ποσοστά της θέασης θεατρικών παραστάσεων με-
ταξύ των δύο διετιών που εξετάζουμε απεικονίζεται στους Πίνακες
4 και 5. Τα υψηλότερα ποσοστά μείωσης αφορούν τις παραστάσεις
αρχαίου θεάτρου, το ελαφρό θέατρο και τις επιθεωρήσεις. Σημειώ-
νεται πως στην εικόνα του γενικού περιορισμού των επιλογών για

παρακολούθηση θεατρικών παραστάσεων εξαίρεση αποτελεί το παιδικό θέατρο, μοναδική πρακτική όπου παρατηρείται αύξηση στο διάστημα 2011-12. Στον τομέα των παραστάσεων χορού, αντίστοιχα, το υψηλότερο ποσοστό μείωσης θέασης σημειώνεται στον σύγχρονο χορό (-13,8%), ενώ η αντίστοιχη θεατρική εκδοχή «ανώτερης» κουλτούρας, αυτή του «πειραματικού-σύγχρονου», έχει μειωθεί κατά 3,8% μόνο. Τούτο ίσως να μπορεί να ερμηνευτεί από το γεγονός πως το πειραματικό και σύγχρονο θέατρο παραμένει εδραιωμένο στο ρεπερτόριο ορισμένων παραδοσιακών και νεότερων θεσμών (Εθνικό, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, και άλλες μικρότερες θεατρικές σκηνές της πόλης). Αντιθέτως, ο σύγχρονος χορός αποτελεί είδος που εμφανίστηκε πιο πρόσφατα στην Αθήνα, απευθύνεται σε εξαιρετικά περιορισμένο κοινό, και δεν έχει κατορθώσει να βρει παρά λίγες ευκαιρίες στέγασης (όπως την Εθνική Λυρική Σκηνή, το Μέγαρο Μουσικής, και τη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών) και, κυρίως, χρηματοδότησης, συνθήκη η οποία έχει αναμφίβολα επιδεινωθεί στο πλαίσιο της ευρύτερης οικονομικής κρίσης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

*Μεταβολή στη θέαση θεατρικών παραστάσεων
μεταξύ 2008-09 και 2011-12*

	2011-12	2008-09	Μείωση	Μεταβολή
Παραστάσεις κλασικού θεάτρου	343	386	43	-11,1%
Παραστάσεις πειραματικού-σύγχρονου θεάτρου	332	345	13	-3,8%
Παραστάσεις αρχαίου θεάτρου	199	273	74	-27,1%
Ελαφρό θέατρο	195	265	70	-26,4%
Επιθεωρήσεις	187	274	87	-31,8%
Μιούζικαλ	109	119	10	-8,4%
Παιδικό θέατρο	257	225	-32	14,2%
Σύνολο	1622	1887	265	-14,0%

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

*Μεταβολή στη θέαση παραστάσεων χορού μεταξύ
2008-09 και 2011-12 κατά είδος*

	2011-12	2008-09	Μείωση	Μεταβολή
Κλασικό μπαλέτο	122	126	4	-3,20%
Σύγχρονος χορός	144	167	23	-13,80%
Χορευτικά θεάματα (Shows)	97	97	0	0,00%
Ελληνικοί χοροί	131	140	9	-6,40%
Σύνολο	494	530	36	-6,80%

Όπως και για το 2011-12, έτσι και για το 2008-09 η βέλτιστη ανάλυση των καταναλωτικών επιλογών κατά λανθάνουσες «τάξεις» (κλάσεις) προέκρινε ένα μοντέλο τεσσάρων καταναλωτικών ομάδων με ομάδες αντίστοιχες με αυτές του 2011-12. Συνεπώς, μπορούμε να εξετάσουμε τις επιπτώσεις της κρίσης τόσο στη μεταβολή του μεγέθους των ομάδων (Πίνακας 6) όσο και στις τυχόν μετακινήσεις ατόμων από μια ομάδα προς μία άλλη, δηλαδή στη *πολιτιστική κινητικότητα* (Πίνακας 7).⁶

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Μεταβολή ομάδων 2008-09 έως 2011-12

	2008-09	2011-12	ΜΕΤΑΒΟΛΗ	
Παμφάγοι	91	25	-66	-72,5%
Ανώτεροι	297	285	-12	-4,0%
Λαϊκοί	294	224	-70	-23,8%
Ανεργοί	1836	1984	148	8,1%
Σύνολο	2518	2518	0	0,0%

6. Υποθέτουμε, βέβαια, ότι κύρια αιτία αυτών των μεταβολών είναι οι οικονομικές επιπτώσεις της κρίσης στην καταναλωτική και κοινωνική συμπεριφορά. Πιθανότατα, ωστόσο, ένα μέρος των μεταβολών να οφείλεται σε γενικότερες τάσεις αλλαγής των καταναλωτικών προτύπων ή σε συγκυριακές μεταβολές της πολιτιστικής *παραγωγής*.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Κινητικότητα μεταξύ προτύπων κατανάλωσης, 2008-09 – 2011-12

2008-09					
2011-12	Παμφάγοι	Ανώτεροι	Λαϊκοί	Ανενεργοί	ΣΥΝ 2011-12
Παμφάγοι	23	1	0	1	25
Ανώτεροι	31	194	11	49	285
Λαϊκοί	27	16	123	58	224
Ανενεργοί	10	86	160	1728	1984
ΣΥΝ 2008-09	91	297	294	1836	2518
Ανοδική	0	1	11	108	120
Καθοδική	68	102	160	0	330
Καθαρή	-68	-101	-149	108	-210
% Καθαρή	-74,7%	-34,0%	-50,7%	5,9%	-8,3%

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 6, ενώ οι ανενεργοί αυξήθηκαν (κατά 8,1%), όλες οι «ενεργές» ομάδες μειώθηκαν. Την μεγαλύτερη μείωση (72,5%) υπέστη η ομάδα με το κατά τεκμήριο δαπανηρότερο πρότυπο, δηλαδή οι παμφάγοι που μειώθηκαν από 3,6% των ατόμων σε 1% και ακολουθούν οι «λαϊκοί», με μείωση κατά 23,8%. Αντίθετα, οι «ανώτεροι» έδειξαν πολύ περιορισμένη μείωση – μιλώντας βέβαια πάντα για τον *αριθμό ατόμων* που δήλωσαν τουλάχιστον μια επίσκεψη και όχι για τη *συχνότητα* των επισκέψεων για θέατρο-χορό, που μπορεί και εδώ να μειώθηκε σημαντικά.

Μπορούμε να εξετάσουμε την κινητικότητα μεταξύ των ομάδων (Πίνακας 7) κατατάσσοντας τις τέσσερις ομάδες ιεραρχικά με τη σειρά παμφάγοι-ανώτεροι-λαϊκοί-ανενεργοί, με βάση το οικονομικό κριτήριο του μέσου οικογενειακού εισοδήματος της αντίστοιχης ομάδας. Διαπιστώνεται ότι, στο πεδίο του θεάτρου και του χορού, οι «παμφάγοι» ανήκουν σε νοικοκυριά με σαφώς ανώτερο μηνιαίο εισόδημα από ό,τι οι «ανώτεροι» –κάτι που δεν ισχύει στα άλλα δυο πεδία (σινεμά και μουσική), όπου οι «παμφάγοι» είναι νεώτερης ηλικίας – και, συνεπώς, μικρότερου εισοδήματος. Ενώ οι «ανενεργοί» δείχνουν μια μικρή *θετική* καθαρή ανοδική κινητικότητα (διαφορά μεταξύ ανοδικής και καθοδικής), οι άλλες τρεις ομάδες δείχνουν υψηλά ποσοστά αρνητικής καθαρής κινητικότητας (μετάβαση σε χαμηλότερες ομάδες). Ωστόσο, είναι ενδιαφέρον ότι οι «ανώτεροι»

δεν μετακινήθηκαν προς τους «λαϊκούς» παρά μόνον κατά 5% (και οι «λαϊκοί» προς «ανώτερους» μόνον κατά 4%): και οι δύο αυτές, αντιθετικού προτύπου, ομάδες κινήθηκαν καθοδικά προς τους «ανεργούς». Αντίθετα, οι «παμφάγοι», περιορίζοντας το ευρύ ρεπερτόριό τους, κινήθηκαν «καθοδικά» κατά ποσοστά γύρω στο 30% τόσο προς τους ανώτερους όσο και προς τους λαϊκούς και μόνον κατά 11% προς τους ανεργούς.

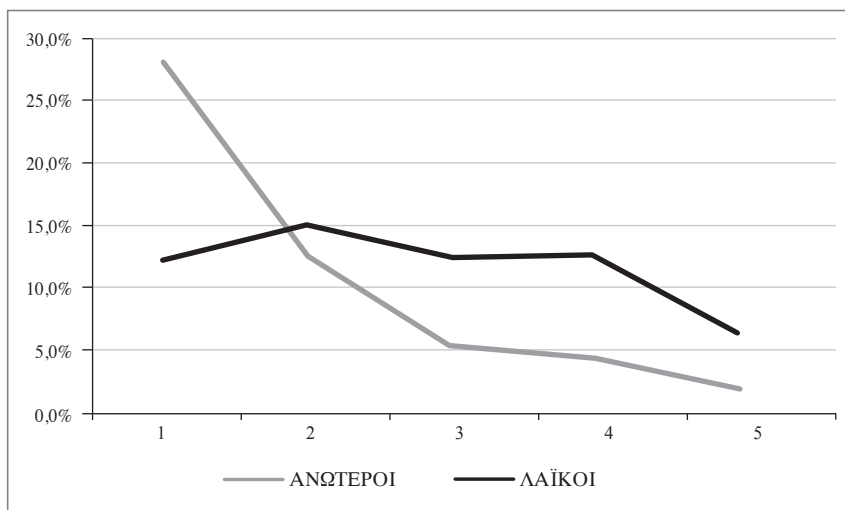
ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Ανώτεροι και Λαϊκοί – Ποσοστά ανά στρώμα status, 2008-09

STATUSG5	1	2		%	%
	Ανώτεροι	Λαϊκοί	Σύνολο	Ανώτεροι	Λαϊκοί
1	164	72	584	28,1%	12,3%
2	74	88	589	12,6%	14,9%
3	16	37	297	5,4%	12,5%
4	21	61	485	4,3%	12,6%
5	7	21	321	2,2%	6,5%
Σύνολο	282	279	2276	12,4%	12,3%

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 8

(βλ. Πίνακα 8)

Η σημαντική μείωση της «λαϊκής» ομάδας μεταξύ των διαιτών που προηγήθηκαν και ακολούθησαν την κρίση και η σχετική σταθερότητα των «ανώτερων» διαμόρφωσε το 2011-12 μια κατανομή αυτών των δύο καταναλωτικών προτύπων κατά την ιεραρχία status, όπου η «λαϊκή» ομάδα εμφανίζεται ιδιαίτερα ισχνή στις μεσαίες και κατώτερες ομάδες status (Πίνακας 3). Όπως φαίνεται στον Πίνακα 8 και το Διάγραμμα 8, η εικόνα ήταν αρκετά διαφορετική το 2008-09 και η διαταξικότητα της ομάδας του «λαϊκού» καταναλωτικού προτύπου πολύ ισχυρότερη από όσο υποδεικνύουν οι συνθήκες των ετών 2011-12.

4. ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΟΥ ΠΡΟΤΥΠΟΥ

Όπως είδαμε στην προηγούμενη προκαταρκτική στατιστική ανάλυση της σχέσης των ομάδων κατανάλωσης με βασικές διαστάσεις της διαστρωμάτωσης και με βασικές δημογραφικές μεταβλητές, εμφανίζονται σημαντικοί συσχετισμοί που φωτίζουν τόσο τον κοινωνικό χαρακτήρα των ομάδων όσο και τις διαφορές μεταξύ τους. Ωστόσο, αυτή η ανάλυση δεν μπορεί να επισημάνει τις κύριες προσδιοριστικές μεταβλητές που διαμορφώνουν την επιλογή ενός καταναλωτικού προτύπου αντί άλλου, ούτε να εκτιμήσει τη σχετική επιρροή κάποιου παράγοντα σε σύγκριση με άλλους. Αυτές οι εκτιμήσεις μπορούν να γίνουν μόνο με μια *πολυμεταβλητή* ανάλυση σε επίπεδο ατόμων σε ένα μεθοδολογικό πλαίσιο κατανόησης των πιθανοτήτων επιλογής ενός καταναλωτικού προτύπου αντί άλλου. Μια τέτοια μέθοδος είναι η «πολυνυμική λογιστική παλινδρόμηση» (multinomial logistic regression) που «ερμηνεύει» τη σχέση της πιθανότητας να επιλεγεί ένα πρότυπο προς την πιθανότητα να επιλεγεί ένα άλλο ως προσδιοριζόμενη από μια γραμμική συνάρτηση όπου υπεισέρχονται οι πιθανολογούμενες ως σημαντικές καθοριστικές μεταβλητές – τόσο οι συνεχείς (ποσοτικές, όπως το εισόδημα ή η ηλικία) όσο και οι κατηγορικές (όπως το φύλο).⁷

7. Για την ακρίβεια, η εξηγούμενη μεταβλητή (Ψ) είναι εδώ ο φυσικός λογάριθμος του λόγου της «πιθανότητας συμβάντος» ($\pi/(1-\pi)$) προς το ($\Pi/(1-\Pi)$), όπου π είναι η πιθανότητα επιλογής μιας ομάδας και Π η πιθανότητα επιλογής της άλλης με την οποία η πρώτη συγκρίνεται. Ως εκ τούτου, ο συντελεστής β κάθε προσδιοριστικής μεταβλητής δείχνει ουσιαστικά την *ελαστικότητα* του λόγου των «πιθανοτήτων συμβάντος» (odds ratio) ως προς μια μοναδιαία μεταβολή στην προσδιοριστική μεταβλητή.

Οι μεταβλητές (πιθανοί προσδιοριστικοί παράγοντες) που θα εξεταστούν φαίνονται στον ακόλουθο πίνακα. Στις βασικές μεταβλητές διαστρωμάτωσης (status, τάξη, εισόδημα, εκπαίδευση) και δημογραφικών χαρακτηριστικών (φύλο, ηλικία) έχουν προστεθεί η οικογενειακή κατάσταση (MARIT_STAT2), η ύπαρξη ανήλικων παιδιών, η κατάσταση της υγείας, το αν ο ερωτώμενος είναι οικονομικός μετανάστης και, τέλος, το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα του/της ερωτώμενου/ης ως ένδειξη του πολιτισμικού κεφαλαίου και των πολιτισμικών προδιαθέσεων που έχουν αποκτηθεί από την οικογένεια.

Μεταβλητές πολυωνυμικής λογιστικής παλινδρόμησης

GNDR_R	HEALTH2
1. ΑΝΔΡΕΣ	1. ΜΕ ΣΟΒΑΡΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΥΓΕΙΑΣ
2. ΓΥΝΑΙΚΕΣ (ΑΝΑΦ.)	2. ΧΩΡΙΣ ΣΟΒΑΡΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΥΓΕΙΑΣ (ΑΝΑΦ.)
AGE_R	MARIT_STAT2
ΗΛΙΚΙΑ - ΣΥΝΕΧΗΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΗ	1. ΧΩΡΙΣΜΕΝΟΣ/Η - ΔΙΑΖΕΥΓΜΕΝΟΣ/Η - ΧΗΡΟΣ/Α
INCOME100	2. ΕΓΓΑΜΟΣ/Η Η ΜΕ ΣΥΝΤΡΟΦΟ
ΜΗΝΙΑΙΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ	3. ΟΛΟΙ ΠΛΗΝ 2&1 (ΑΝΑΦ.)
ΕΙΣΟΔΗΜΑ/100 (ΣΥΝΕΧΗΣ)	RCHILDNR2
STGIDX	1. ΕΧΕΙ ΠΑΙΔΙΑ 11-15 ΕΤΩΝ
ΔΕΙΚΤΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟΥ	2. ΕΧΕΙ ΠΑΙΔΙΑ 5-10 ΕΤΩΝ
STATUS (ΣΥΝΕΧΗΣ)	3. ΕΧΕΙ ΠΑΙΔΙΑ 0-4 ΕΤΩΝ
EDULV4, EDULV4F	4. ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΠΑΙΔΙΑ (ΑΝΑΦ.)
ΕΚΠΑΙΔ.ΕΠΙΠΕΔΟ	IMMIGR2
ΕΡΩΤΩΜΕΝΟΥ	1. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ
& ΠΑΤΕΡΑ, 1-4, 4:ΑΕΙ (ΑΝΑΦ.)	(ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ ΕΚΤΟΣ ΕΕ15 ΣΤΙΣ ΤΑΞΕΙΣ ESEC5 3-5)
ESeC5	2. ΛΟΙΠΟΙ (ΑΝΑΦ.)
(Κ/Ο ΤΑΞΕΙΣ 1-5, 5: ΑΝΑΦ.)	

«ΑΝΑΦ.»: Κατηγορία αναφοράς.

Τα αποτελέσματα της παλινδρόμησης που φαίνονται στον Πίνακα 9 δείχνουν τους συντελεστές επιρροής (β) κάθε προσδιοριστικού παράγοντα και το αντίστοιχο τυπικό σφάλμα. Λόγω του πολύ

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Αποτελέσματα της πολυωνυμικής λογιστικής παλινδρόμησης

	Λαϊκοί ν. Ανεργοί		Ανώτεροι & Παμφάγοι ν. Ανεργοί		Λαϊκοί ν. Ανώτεροι & Παμφάγοι	
	B	T. Σφάλμα	B	T. Σφάλμα	B	T. Σφάλμα
Σταθερά	-2,104***	0,494	-0,904*	0,452		
Ηλικία						
Εισόδημα/100	0,031***	0,008	0,021**	0,007		
Δείκτης Status			0,292**	0,113		
Φύλο: Άνδρας	-0,655***	0,165	-0,805***	0,147		
Διαζευγμένος/Χήρος						
Με σύζυγο/σύντροφο			-0,629**	0,214	0,651*	0,292
Με παιδιά 11-15						
Με παιδιά 5-10						
Με παιδιά 0-4						
Χωρίς Α. Λυκείου			-1,160**	0,447		
Λύκειο & όμοια			-0,485*	0,24		
ΤΕΙ, Κολλέγια κλπ					0,674*	0,276
Οικον. Μετανάστ.			-1,775*	0,737	1,813*	0,817
Με προβλ. υγείας						
ESeC5=1						
ESeC5=2						
ESeC5=3						
ESeC5=4						
Πατ: Χ. Α. Λυκείου			-0,604**	0,192		
Πατ: Λύκειο & όμ.						
Πατ: ΤΕΙ, Κολλ. κλπ					0,706*	0,333

*-***: Επίπεδο σημαντικότητας, * $\leq 0,05$, ** $\leq 0,01$, *** $\leq 0,001$. Κατηγορίες αναφοράς: 4. Γυναίκα, 5. Άγαμος, 6. Χωρίς παιδιά, 7. Πτυχίο ΑΕΙ, 8. Πατέρας με πτυχίο ΑΕΙ, 9. ESeC5=5, 10. «Ντόπιοι», 11. Χωρίς σοβαρά προβλήματα υγείας. Η τιμή του ψευδο-R2 (Cox & Snell) είναι 0,141.

μικρού μεγέθους της ομάδας των παμφάγων (1%), αυτή η ομάδα συμπύχθηκε με την ομάδα των ανώτερων, με την οποία άλλωστε δείχνει παρόμοια κοινωνική κατανομή. Στους πίνακες φαίνονται μόνον οι συντελεστές που είναι σημαντικοί σε επίπεδο σημαντικότητας τουλάχιστον 5%, ενώ με αστερίσκους φαίνεται πόσο στατιστικά σημαντική είναι αυτή η επιρροή. Τα κενά δείχνουν ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική επιρροή. Το ποσοτικό μέγεθος της επιρροής (η ελαστικότητα της «εξηρημένης» μεταβλητής) και η κατεύθυνσή της (αρνητική/ θετική) φαίνονται, βέβαια, από τη τιμή του (β). Με βάση τα ευρήματα του Πίνακα 9 μπορούν να γίνουν οι εξής παρατηρήσεις:

- Η ηλικία δεν ασκεί καμία στατιστικά σημαντική επιρροή σε όλες τις περιπτώσεις.
- Το φύλο είναι σημαντικό για τη διαμόρφωση των πολιτιστικά ενεργών γενικά: οι άνδρες έχουν σαφώς μικρότερες πιθανότητες να είναι ενεργοί καταναλωτές θεάτρου/χορού.
- Τα άτομα που είναι παντρεμένα ή με σύντροφο έχουν μικρότερες πιθανότητες να είναι «ανώτεροι» καταναλωτές τόσο έναντι των ανενεργών όσο και έναντι των λαϊκών.
- Εξετάζοντας τώρα τους παράγοντες διαστρωμάτωσης, η οικονομική τάξη δεν ασκεί καμία σημαντική επιρροή ενώ, αντίθετα, η κοινωνική θέση (δείκτης status) ασκεί σημαντική θετική επιρροή στην πιθανότητα να ανήκει κάποιος/α στην ομάδα του ανώτερου καταναλωτικού προτύπου. Αυτή η επιρροή του status στη σύγκριση μεταξύ ανώτερων και ανενεργών, που διαπιστώνεται και στα άλλα πεδία πολιτιστικής κατανάλωσης, δεν παρατηρείται στη σχέση μεταξύ ανώτερων και λαϊκών – γεγονός που υποδεικνύει και εδώ, όπως και στη μουσική, τον *διαταξικό* χαρακτήρα της λαϊκής ομάδας όχι μόνο στο αθροιστικό στατιστικό επίπεδο αλλά και στο ατομικό.
- Το εισόδημα ασκεί θετική επιρροή στην πιθανότητα να είναι κάποιος/α ενεργός καταναλωτής θεάτρου /χορού.
- Το εκπαιδευτικό επίπεδο τόσο του ατόμου όσο και του πατέρα του ασκεί σημαντική επιρροή στη διαμόρφωση της ομάδας των ανώτερων καταναλωτών έναντι των ανενεργών, με την έννοια ότι οι πιθανότητες μειώνονται όταν έχουμε χαμηλή εκπαιδευτική βαθμίδα. Ασκεί, επίσης, μια ιδιόμορφη θετική επιρροή στον σχηματισμό λαϊκών αντί ανωτέρων, όταν η βαθμίδα είναι η αμέσως κατώτερη των ΑΕΙ (ΤΕΙ, Κολλέγια κ.λπ.).

- Τέλος, οι οικονομικοί μετανάστες εμφανίζουν αρνητική πιθανότητα να είναι ανώτεροι καταναλωτές, τόσο έναντι των ανενεργών όσο και των λαϊκών.

5. Η «ΠΑΡΑΦΩΝΙΑ» ΚΑΤΑ LAHIRE

Αναφορικά με τη θεωρία της παραφωνίας του Lahire, ο έλεγχος των θέσεών του με βάση τα ευρήματα της έρευνας στην Αθήνα δυσχεραίνεται, όπως υποστηρίζεται και στην ανάλυση της κατανάλωσης κινηματογραφικών ταινιών, από τις διαφορετικές μεθοδολογικές του επιλογές (αναφορά σε αρκετά μεγαλύτερο αριθμό πεδίων πολιτιστικής κατανάλωσης, αποδοχή της συνύπαρξης «ακραίων» με «μεσαία» στην κλίμακα των ειδών ως τεκμήριο «παράφωνης» καταναλωτικής συμπεριφοράς, επιλογή η οποία αυξάνει τις πιθανότητες ύπαρξης παραφωνίας). Επιχειρώντας να σταθμίσουμε τα σχετικά μεγέθη, εκλαμβάνουμε, όπως και στην ανάλυση της κατανάλωσης του κινηματογράφου, ως περιπτώσεις πολιτιστικής παραφωνίας μόνο την κατανάλωση ζευγών που ανήκουν σε *αντίθετους πόλους* της κατά status ιεράρχησης των ειδών (πίνακας 10).

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Αντιτιθέμενα είδη στο πεδίο του θεάτρου και χορού

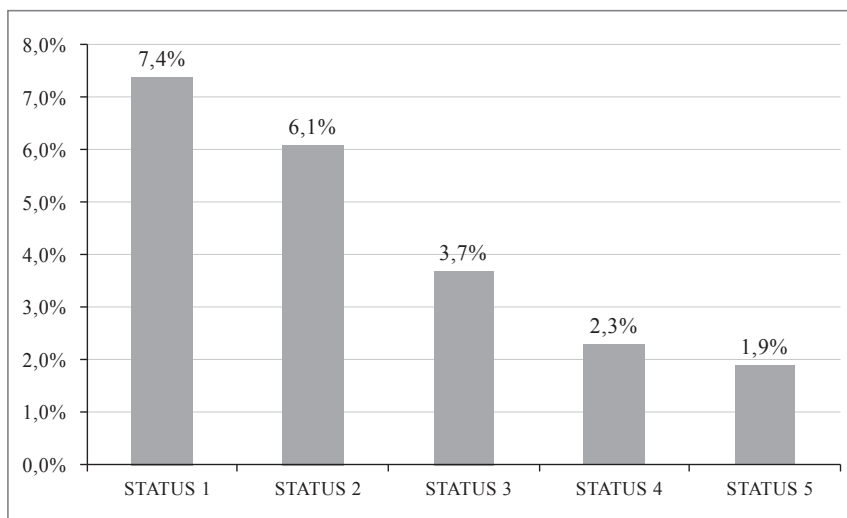
Κατώτερα – Λαϊκά είδη	Ανώτερα είδη
Ελαφρό θέατρο Επιθεωρήσεις Ελληνικοί χοροί	Παραστάσεις πειραματικού-σύγχρονου θεάτρου Παραστάσεις αρχαίου θεάτρου Σύγχρονος χορός

Συσχετίζοντας την παρουσία της «παράφωνης» καταναλωτικής συμπεριφοράς στον πληθυσμό της έρευνας αφενός με την ένταξη στις βαθμίδες status, και αφετέρου με τα είδη που καταναλώθηκαν κατά τη διετία 2011-12, καταλήγουμε στην παρακάτω εικόνα.

Η παράφωνη κατανάλωση στα πεδία του θεάτρου και του χορού εμφανίζει σημαντικά χαμηλότερα ποσοστά από εκείνη του κινηματογράφου. Ωστόσο, τηρουμένων των αναλογιών, η εικόνα μοιάζει με εκείνη του κινηματογράφου ως προς τη θετική σχέση παραφωνίας και υψηλών βαθμίδων status. Ευδιάκριτη, και εντονότερη από όσο στον κινηματογράφο, εμφανίζεται η σχέση της δυνατότητας

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 9

*Θέατρο και χορός – Ποσοστά «παράφωνης» κατανάλωσης
κατά στρώμα status*

μετάβασης μεταξύ προτύπων με την ένταξη σε ανώτερες βαθμίδες status, με σημείο «τομής» τη διαφοροποίηση μεταξύ βαθμίδων 2 και 3. Όπως και στον κινηματογράφο, η εικόνα προσιδιάζει στο πιερασονικό μοντέλο καθώς υποδεικνύει σχετικά μεγαλύτερη «άνεση» των ανώτερων βαθμίδων status ως προς την παραβίαση ορίων μεταξύ διαφορετικών κατά το status τους ειδών. Ωστόσο εάν –όπως έγινε και στην περίπτωση της κατανάλωσης κινηματογράφου– από τα ήδη χαμηλά ποσοστά που εμφανίζει η «παράφωνη» καταναλωτική συμπεριφορά, αφαιρεθούν οι *παμφάγοι*, τα ποσοστά της «καθαρής» παραφωνίας *εντός των ενεργών καταναλωτών* μειώνονται σε βαθμό που υποδεικνύει πλέον οιονεί απουσία της από τις καταναλωτικές πρακτικές στο πεδίο του θεάτρου και του χορού.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Το πεδίο της πολιτιστικής κατανάλωσης παραστάσεων θεάτρου και χορού παρουσιάζει ορισμένες σημαντικές ιδιομορφίες σε σύγκριση με εκείνα της μουσικής και του κινηματογράφου. Πρώτον, κινητοποιεί ιδιαίτερα περιορισμένο αριθμό καταναλωτών: τα άτομα που

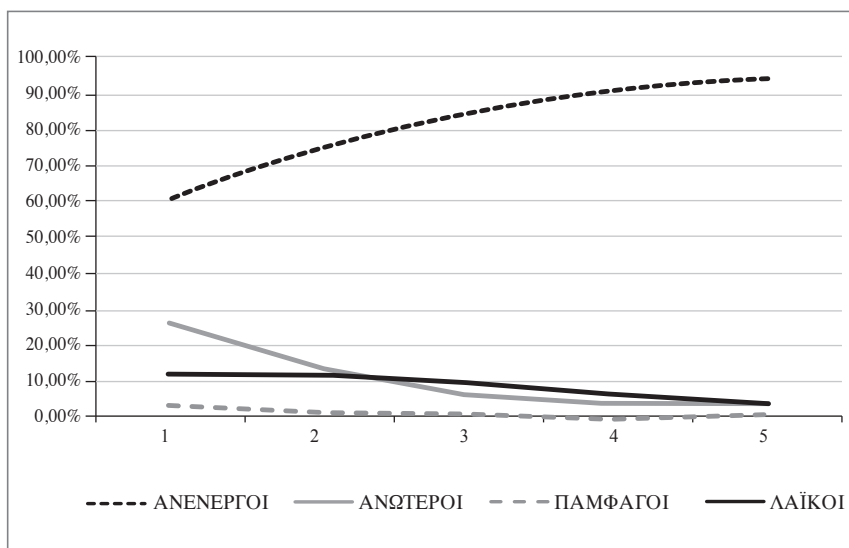
πήγαν σε μία τουλάχιστον παράσταση την περίοδο 2011-12 ελάχιστα ξεπέρασαν το 20% των ενηλίκων 18-65 ετών. Δεύτερον, αποτελεί πρωτίστως γυναικεία υπόθεση σε όλες τις καταναλωτικές ομάδες: τα δύο τρίτα των πολιτιστικά ενεργών σε αυτό το πεδίο είναι γυναίκες. Τέλος, δεν διαπιστώνονται σημαντικές διαφορές στις καταναλωτικές πρακτικές των διαφορετικών ηλικιακών ομάδων. Ωστόσο, από την άποψη της σύνθεσης των καταναλωτών θεάτρου-χορού σε ομάδες διαφορετικών καταναλωτικών προτύπων δεν υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές με τα άλλα δύο πεδία. Και εδώ διακρίνονται σαφώς οι τέσσερις ομάδες των ανενεργών, των «ανώτερων», των «λαϊκών» και των «παμφάγων». Η ομάδα των παμφάγων είναι μεν ιδιαίτερα μικρή (1%), αλλά αν ληφθεί υπόψη το μικρό συνολικό μέγεθος των ενεργών καταναλωτών, η έκταση του φαινομένου της παμφαγίας δεν διαφέρει πολύ από αυτή για τη μουσική, και το 2008-09 ήταν ουσιαστικά μεγαλύτερη στο θέατρο-χορό. Παρόμοιες, σε γενικές γραμμές, με τα ισχύοντα στη μουσική και τον κινηματογράφο εμφανίζονται οι σχέσεις των τεσσάρων ομάδων με την κοινωνική διαστρωμάτωση: και εδώ παρατηρείται έντονη κοινωνικά αντιδιαμετρική κατανομή των ανώτερων και των ανενεργών, με κυρίαρχη διάσταση τη στρωμάτωση κατά το κοινωνικό status παρά τη οικονομική τάξη (Διάγραμμα 10). Οι παμφάγοι ακολουθούν εν πολλοίς την καμπύλη των ανώτερων, ενώ οι λαϊκοί μια σχετικά πιο διαταξική κατανομή – αν και αύξουσα προς τα ανώτερα στρώματα. Η κατανομή τους, ωστόσο, ήταν σαφώς πιο διαταξική το 2008-09.

Ενώ η ομάδα των ανωτέρων διαμορφώνεται έναντι των ανενεργών από την επιρροή του status, του εισοδήματος και της εκπαίδευσης (και, φυσικά, του φύλου), η ομάδα των λαϊκών επηρεάζεται μόνο από το εισόδημα (και το φύλο) έναντι των ανενεργών και όχι από κάποια διάσταση διαστρωμάτωσης έναντι των ανωτέρων.⁸ Στην περίπτωση του θεάτρου και του χορού το λαϊκό καταναλωτικό πρότυπο δεν φαίνεται να φέρει για τα μέλη αυτής της ομάδας τις αρνητικές συνδηλώσεις κοινωνικής θέσης που έχει το λαϊκό πρότυπο στο σινεμά και, συνεπώς, λειτουργεί περισσότερο διαταξικά (ως προς την ιεραρχία status), με μόνο καθοριστικό παράγοντα την ύπαρξη

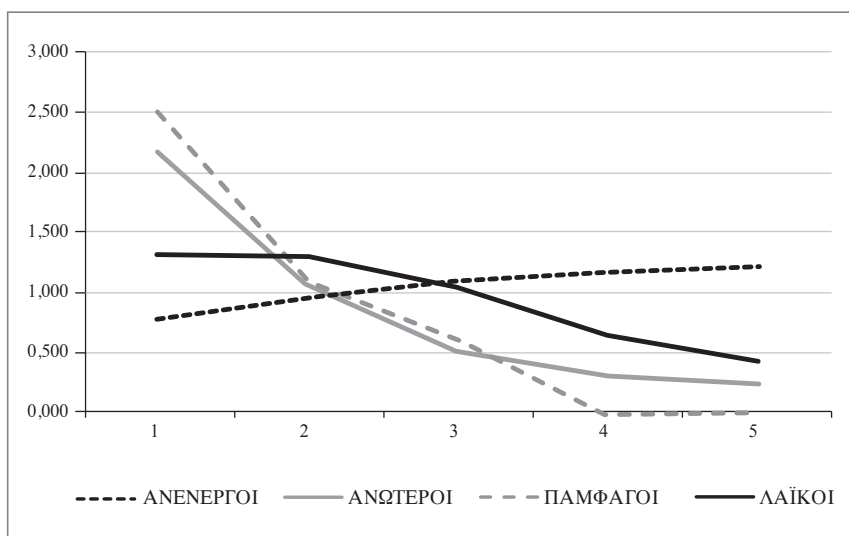
8. Σε αντίθεση με το σινεμά, όπου η επιρροή του status είναι μικρή αλλά στατιστικά σημαντική. Η πιθανότητα ένταξης στους λαϊκούς έναντι των ανώτερων επηρεάζεται θετικά μόνο από το μεταλυκειακό επίπεδο εκπαίδευσης (πλην ΑΕΙ) και το καθεστώς οικονομικού μετανάστη – δύο μάλλον περιορισμένες σε σημασία και ειδικές επιρροές.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 10
Σχέση ομάδων θεάτρου-χορού με τα στρώματα status

Ποσοστά

Δείκτες Σχετ. Συγκ.

ικανών οικονομικών πόρων. Παράλληλα, ωστόσο, το λαϊκό αποτελεί εδώ ένα πρότυπο *αντιθετικό* στο ανώτερο, τόσο κοινωνικά όσο και πολιτιστικά. Αυτό φαίνεται στον Πίνακα 11 και στα Διαγράμματα 1 και 2 στην αρχή αυτής της ανάλυσης, όπου τα είδη θεάτρου-χορού έχουν καταταγεί σε μια ιεραρχία ανάλογα με το στατιστικό μέσο όρο του δείκτη status της «πελατείας» τους, στη βάση της υπόθεσης ότι η ιεραρχία του γούστου που υπαγορεύεται από την ανώτερη καταναλωτική ομάδα συνδέεται άμεσα και με την κοινωνική ιεραρχία των συμμετεχόντων στην αντίστοιχη κατανάλωση είδους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

*Ανώτεροι και Λαϊκοί – Κατανομή κατά το status
των ειδών θεάτρου και χορού*

Θέση Status	Κατηγ. Θ & Χ	Είδη	Ανώτεροι	Λαϊκοί
1	Θ2	Παραστάσεις πειραματικού-σύγχρονου θεάτρου	67,4%	5,8%
2	Θ3	Παραστάσεις αρχαίου θεάτρου	46,0%	14,3%
3	Θ1	Παραστάσεις κλασικού θεάτρου	70,5%	31,7%
4	X2	Σύγχρονος χορός	36,8%	9,4%
5	X3	Χορευτικά θεάματα (Shows)	16,5%	17,9%
6	Θ6	Μούζικαλ	8,8%	30,8%
7	X1	Κλασικό μπαλέτο	23,9%	17,9%
8	Θ7	Παιδικό θέατρο	20,4%	22,8%
9	Θ4	Ελαφρό θέατρο	1,8%	38,8%
10	Θ5	Επιθεωρήσεις	0,4%	45,5%
11	X4	Ελληνικοί χοροί	4,9%	33,9%

Με την εξαίρεση μιας σημαντικής επικάλυψης στο χώρο του κλασικού θεάτρου (όπου επικρατούν καθοριστικά ωστόσο οι «ανώτεροι» καταναλωτές), τα είδη στα οποία, κυρίως, συγκεντρώνονται οι επιλογές των δύο ομάδων τοποθετούνται αντιδιαμετρικά στην κοινωνική ιεραρχία των ειδών θεάτρου-χορού. Αυτή η ιεραρχία, όπως και στο σινεμά, είναι εν πολλοίς όμοια με τη «νόμιμη» ιεραρχία καλού γούστου, με εξαίρεση την, παράδοξη σε πρώτη ματιά, θέση του κλασικού μπαλέτου, η οποία όμως είναι ερμηνεύσιμη από την αρκετά γενικευμένη σύνδεση του μπαλέτου με τη μουσική παιδεία

και τη σωματική διάπλαση των κοριτσιών. Όταν αυτές οι ιδιαιτερότητες «εξομαλυνθούν» από τις γραμμές τάσης που φαίνονται στα Διαγράμματα 1 και 2, έχουμε στο θέατρο και το χορό δύο χιαστί τεμνόμενες κατανομές, εκ των οποίων εκείνη των ανώτερων δείχνει πολύ εντονότερη ανοδική κλίση.

Σχετικά με τις βασικές εναλλακτικές υποθέσεις, που ερμηνεύουν τη σχέση μεταξύ διαστρωμάτωσης και πολιτιστικής κατανάλωσης, μπορούν να γίνουν οι ακόλουθες παρατηρήσεις. Κατ' αρχήν, το φαινόμενο της παμφαγίας είναι ιδιαίτερα περιορισμένο και, οπωσδήποτε, δεν μπορεί να διεκδικήσει, σύμφωνα με το μοντέλο του Peterson, τον ρόλο ενός νέου προτύπου διάκρισης βασισμένου στην ευρύτητα του ρεπερτορίου αντί της παραδοσιακής «ανώτερης» επικέντρωσης στις υψηλές μορφές κουλτούρας.⁹ Αντίθετα, διατηρούνται, και στην περίπτωση της κατανάλωσης παραστάσεων θεάτρου και χορού, ισχυρά στοιχεία του κατά Bourdieu ιεραρχικού μοντέλου της πολιτιστικής διάκρισης, με σαφή συγκέντρωση στα ανώτερα στρώματα status της ομάδας των ανωτέρων καταναλωτών και, αντιδιαμετρικά, συγκέντρωση των πολιτιστικά ανενεργών στα κατώτερα στρώματα. Ωστόσο, η εκτεταμένη ομάδα των «λαϊκών» καταναλωτών, με σαφώς αντιθετικό πρότυπο ως προς τους ανώτερους και με σημαντική παρουσία στα μεσαία αλλά και στα ανώτερα στρώματα, διαψεύδει την μπουρντιεϊακή υπόθεση της «ομολογικής» (ένα-προς-ένα) αντιστοίχισης κοινωνικής τάξης και πολιτιστικής πρακτικής. Όπως σημειώθηκε και για τον κινηματογράφο, η ιδιόμορφη σχετικά διαταξική κατανομή των λαϊκών (ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη τα προκρίσις δεδομένα), η συνάρτηση του μεγέθους της ομάδας μόνο με το εισόδημα, καθώς και ο χαρακτήρας του ρεπερτορίου των επιλογών τους, υποδεικνύουν ότι πρόκειται για ένα αντίθετο της «ανώτερης» κουλτούρας πρότυπο, το οποίο διατρέχει την κοινωνική ιεραρχία και, συνεπώς, δεν μπορεί να θεωρηθεί «μικροαστικό», είτε με την μπουρντιεϊακή έννοια της ανεπιτυχούς μίμησης της ανώτερης κουλτούρας είτε λόγω της ιδιαίτερα στενής σύνδεσης με κάποια μεσαία στρώματα. Ο χαρακτηρισμός «μικροαστικό» σε αυτή τη περίπτωση δεν θα παρέπεμπε παρά μόνο σε έναν προφανή και αναμενόμενο

9. Θα πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι τόσο η «λαϊκή» ομάδα όσο, σε μικρότερο βαθμό, και η «ανώτερη», εμφανίζουν αρκετά στοιχεία παμφαγίας με την κατά περίπτωση σημαντική ποσοστιαία παρουσία σε είδη που δεν συνάδουν με τον πυρήνα του καταναλωτικού τους προτύπου.

μειωτικό χαρακτηρισμό από τη σκοπιά της «ανώτερης» κουλτούρας. Επιπλέον, η σημαντικότερη παρουσία των ελληνικών χορών στις επιλογές των «λαϊκών», ενός είδους που είναι εμφανώς περιθωριακό στο καθιερωμένο κύκλωμα παραστάσεων, δηλώνει, σε συνδυασμό με τα κοινωνικο-πολιτικά στοιχεία της ελληνικής μεταπολεμικής εκδοχής του θεατρικού είδους της επιθεώρησης, ότι υπεισέρονται στην περίπτωση του λαϊκού καταναλωτικού προτύπου και σημαντικά εθνολαϊκά στοιχεία, που ενισχύουν τον διαταξικό του χαρακτήρα.¹⁰

Από την άλλη, τα ευρήματα της διατήρησης ισχυρών στοιχείων του μπουρντιεϊκού μοντέλου της διάκρισης στην κατανάλωση των παραστατικών τεχνών και, επομένως, και της σημαντικής σχέσης μεταξύ καταναλωτικών προτύπων και κοινωνικής διαστρωμάτωσης, διαψεύδουν την αποσύνδεση των πολιτιστικών καταναλωτικών προτύπων από τις δομές κοινωνικής ιεράρχησης, την οποία υποστηρίζουν οι μετανεωτερικοί θεωρητικοί.

Αναφορικά με τη σχέση της «παράφωνης» κατανάλωσης με τα τέσσερα μείζονα πρότυπα, διαπιστώνεται αυξημένη «απροθυμία» των καταναλωτών του «ανώτερου» προτύπου να διασχίσουν τα όρια που σηματοδοτούν τις πρακτικές τους, τόσο σε σύγκριση με εκείνους του ίδιου προτύπου στον κινηματογράφο, όσο και με τους καταναλωτές του «λαϊκού» προτύπου στις παραστατικές τέχνες. Τούτο ενδέχεται να συνδέεται με την εκλεκτικότερη φύση των παραστατικών τεχνών σε σχέση με τον κινηματογράφο, παράγοντας που ενισχύει την ανθεκτικότητά του, έστω και «ήπιου» χαρακτήρα, μπουρντιεϊκού μοντέλου διάκρισης σε ό,τι αφορά τους καταναλωτές «ανώτερων» ειδών. Η εξαιρετικά ισχνή παρουσία «παράφωνης» συμπεριφοράς, σε συνδυασμό με την απουσία διαταξικής διάχυσής της στα πεδία του θεάτρου και του χορού, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η υπόθεση της «παραφωνίας» του Lahire δεν επιβεβαιώνεται εδώ. Αντιθέτα με την περίπτωση της κατανάλωσης κινηματογράφου, στο

10. Η διαταξικότητα του λαϊκού προτύπου μπορεί να υποδεικνύει αποδυνάμωση των συμβολικών ορίων και κοινωνικών συνδηλώσεων που διαμορφώνουν τις πρακτικές πολιτισμικής κατανάλωσης. Η σχετική υπόθεση θέτει το ερώτημα του κατά πόσον έχει επέλθει και στη χώρα μας σχετική διάβρωση, στο ευρύτερο πλαίσιο τέτοιων μετασχηματισμών στις δυτικές κοινωνίες. Ερώτημα δύσκολο να διερευνηθεί και να απαντηθεί, εξαιτίας της σχετικά ισχνής ηγεμονίας που χαρακτηρίζει την ελληνική κοινωνία στο πεδίο του πολιτισμού, και, ασφαλώς, της απουσίας προγενέστερων σχετικών ερευνών σε εθνικό επίπεδο, οι οποίες θα επέτρεπαν τον έλεγχο του διαχρονικά.

ιεραρχικό μοντέλο της πολιτιστικής διάκρισης (σαφής συγκέντρωση στα ανώτερα στρώματα status της ομάδας των ανωτέρων καταναλωτών και, αντιδιαμετρικά, συγκέντρωση των πολιτιστικά ανενεργών στα κατώτερα στρώματα) δεν διαφαίνεται ανάλογη συνθήκη «επιτρεπτικότητας», η οποία θα οδηγούσε σε φαινόμενα «παράφωνης» κατανάλωσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Bourdieu, P. (2003). *Η Διάκριση. Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης* (μτφ.: Κ. Καψαμπέλη και Ν. Παναγιωτόπουλος). Αθήνα: Πατάκης.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. και Βιδάλη, Μ. (2012). Ο κόσμος των παραστάσεων ^(Α). Ο κοινωνικός χώρος του κοινού των θεάτρων. *Κοινωνικές Επιστήμες*, 1, σελ. 65-94.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. και Βιδάλη, Μ. (2015). Ο κόσμος των παραστάσεων ^(Β): Ο κοινωνικός χώρος του κοινού του χορού. *Κοινωνικές Επιστήμες*, 6, σελ. 82-123.

Ξενόγλωσση

- Bauman, Z. (2007). *Consuming life*. Cambridge: Polity. (2008), *Ζωή για κατανάλωση*. Αθήνα: Πόλυτροπον
- Bourdieu, P. et Darbel, A. (1966). *L'amour de l'art. Les musées européens et leurs public*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. (1979). *La distinction. Critique sociale du jugement de goût*. Paris: Les Editions de Minuit. [English translation by R. Nice, *Distinction* (1984), Cambridge, Mass.: Harvard U.P.]
- Chan, T. W. and Goldthorpe, J. H. (2005). The social stratification of theatre, dance and cinema attendance., *Cultural Trends*, 14 (3), 55, pp. 193-212.
- Chan, T. W and Goldthorpe, J. H. (2007). Class and status: the conceptual distinction and its empirical relevance. *American Sociological Review*, 72 (4), pp. 512-532.
- Chan, T. W. (ed.) (2010). *Social status and cultural consumption*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Chan, T. W. and Goldthorpe, J. H. (2010). In T. W. Chan (ed.), *Social status and cultural consumption* (pp. 1-27). Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Coulangeon, P. (2011). *Les métamorphoses de la distinction. Inégalités culturelles dans la France d'aujourd'hui*. Paris: Grasset.
- Daenekindt, S. and Roose, H. (2013). A mise-en-scène of the shattered habitus: The effect of social mobility on aesthetic disposition toward films. *European Sociological Review*, 29 (2), pp. 48-59.
- Daenekindt, S. and Roose, H. (2014). Social mobility and cultural dissonance. *Poetics*, 42, pp. 82-97.
- Featherstone, M. (1991). *Consumer culture and postmodernism*. London: Sage.

- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity.
- Goldthorpe, J. (2007). Cultural capital: Some critical observations. *Sociologica*, 2, doi: 10.2383/24755.
- Lahire, B. (2006). *La culture des individus. Dissonances culturelles et distinction de soi*. Paris: La Découverte.
- Lahire, B. (2008). The individual and the mixing of genres: Cultural dissonance and self-distinction. *Poetics*, 36, pp. 166-188.
- Linzer, D. A. and Lewis, J. (2013). polCA: Polytomous variable latent class analysis. R package version 1.4. <http://dlinzer.github.com/polCA>.
- Linzer, D. A. and Lewis, J. (2011). polCA: an R package for polytomous variable latent class analysis. *Journal of Statistical Software*. 42 (10), pp. 1-29. <http://www.jstatsoft.org/v42/i10>
- Peterson, R. and Simkus, A. (1992a). How musical tastes mark occupational status groups. In Lamont, M. and Fournier, M. (eds) *Cultivating differences. Symbolic boundaries and the making of inequality* (pp. 152-186). Chicago and London: the University of Chicago Press.
- Peterson, R. (1992b). Understanding audience segmentation: From elite and mass to omnivore and univore. *Poetics*, 21, pp. 243-258.
- Peterson, R. (2005). Problems in comparative research: The example of omnivorousness. *Poetics*, 33, pp. 257-282.
- Peterson, R. and Kern, R. M. (1996). Changing highbrow taste: From snob to univore. *American Sociological Review*, 61 (5), pp. 900-907.
- Yaish, M. and Katz-Gerro, T. (2012). Disentangling «Cultural capital»: The consequences of cultural and economic resources for taste and participation. *European Sociological Review*, 28 (2), pp. 169-185.